

OSMANLI SONRASI ORTADOĞU'DA ETNOPOLİTİK HAREKETLER VE YANSIMALARINA DAİR: EMPERYAL GÜÇLERİN GÖLGESİ ALTINDA TÜRK-ARAP SINIRINI BELİRLEMEK (1918-1920)

Ramazan Sonat*

Öz

Bu çalışma, Birinci Dünya Savaşı'nın bitimini müteakip -eski- Osmanlı coğrafyasının bir bölümünde meydana gelen etnopolitik hareketliliği ve bunun XX. yüzyılın en büyük olgularından birisi olarak takdim edilen ulus-devlet formasyonlarının oluşumuna etkisini incelemek istemiştir. İfade edilen kapsamda, Anadolu'nun güneyinde yer alan Urfa, Ayntab ve Halep'i merkeze alarak buralarda yerleşik Türk ve Arap topluluklarına mensup grupların devletleşme sürecinde olan Türk ve Arap milliyetçi hareketlerin gelişimine ve genişlemesine nasıl katkı sağladıklarının ortaya çıkarılması hedeflenmiştir. Urfa, Ayntab ve Halep'in haricinde Şam, Beyrut, Adana, Musul, İskenderun ve Diyarbakır gibi yerlerdeki etnopolitik hareketlilik ise daha alt düzeyde ve merkez-çevre ilişkileri kapsamında yoğunlaşan üç nokta ekseninde analiz edilerek meseleye farklı bir boyut kazandırılması amaçlanmıştır. Buna bağlı olarak ağırlık merkezi addedilen üç nokta ile merkez-çevre ilişkileri kapsamında buralara bağıntılı hale getirilen yerlerdeki Türk ve Arap etnisitelerinden bağımsız Kürt, Çerkes, Ermeni vb. etnik ve birtakım dinî oluşumlara da bu alanda bir parantez açılarak bölgesel dinamizmin etnopolitik hareketliliği nasıl bir boyuta taşıdığı anlamlandırılmaya çalışılmıştır. Bu şekilde etnopolitik hareketlilik, zaman zaman müstakil bazen birbiri ile iç içe geçmiş olaylar kümesi şeklinde addedilmiş ve onun Birinci

* Doç. Dr., Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Kadırlı Sosyal ve Beşerî Bilimler Fakültesi, Kadırlı Yerleşkesi, Osmaniye/Türkiye, ramazansonat@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-7189-5783.

Dünya Savaşı'nın ardından Ortadoğu'da askerî, siyasî vb. açılardan konuşlanan İngiltere-Fransa gibi emperyal güçler üzerinden okunması arzu edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Urfa, Aynab, Halep, Türk, Arap.

On Ethnopolitical Movements and Their Reflections in the Post- Ottoman Middle East: Determining the Turkish-Arab Border under the Shadow of the Imperial Powers (1918-1920)

Abstract

This study devotes itself to studying the ethnopolitical mobility that occurred in a part of the old Ottoman geography after the end of the First World War and its impact on the formation of nation-state formations, which are presented as the hallmark of the twenty centuries. Within the scope stated, the work focuses on Ourfa, Aintab and Aleppo, which are located in the south of Anatolia in a basic sense, and tries to reveal how groups belonging to the Turkish and Arab ethnicities residing here contribute to the development and expansion of Turkish and Arab nationalist movements that are in the process of nationalization. Apart from Ourfa, Aintab and Aleppo, the study aimed to give a different dimension to the issue by analyzing the ethnopolitical mobility in places such as Damascus, Beirut, Adana, Mosul, Alexandretta and Diyarbakir at a lower level and on the axis of three points, which are mainly concentrated within the scope of center-periphery relations. In addition, this study examined the ethnic formations such as Kurds, Circassians and Armenians in the three points considered to be the center of gravity and in the places linked to these within the scope of center-periphery relations. In addition to all these, the study ultimately examines ethnopolitical mobility, sometimes independently and sometimes in relation to each other, but also does not neglect to read it through imperial powers such as England and France, which were deployed to the Middle East in military and political terms after the First World War.

Keywords: Ourfa, Aintab, Aleppo, Turkish, Arab.

Giriş

Birinci Dünya Savaşı, Ortadoğu'nun siyasî, askerî ve dinî açıdan değişimlere uğramasına neden olduğu kadar onun etnik haritasının/çeşitliliğinin, kurulma aşamasındaki yeni ulus devletlerin sınırlarının çizilmesinde ne oranda rol oynayacağıyla gündeme gelmesine kapı aralamıştır. Osmanlı Devletinin fiili olarak 1918 yılı itibarıyla sonlanması ve tabiidir ki otoritesinin hükmettiği yerlerde iyiden

iyiye aşınmasının¹ ardından çok uzun bir süredir ‘*Osmanlı şemsiyesi*’ altında yaşayan etnik unsurlar bulundukları alanlarda kendilerine yeni bir yol haritası çizme arzusu içerisinde olmuşlardır. Ulus devlet inşa süreci olarak adlandırılan bu dönemde - Balkan Savaşları’nın yarattığı demografik değişimin ardından devletin iki büyük unsuru şeklinde beliren- Türkler ve Araplar, kendi sınırlarını oluşturarak veya genişleterek ulus devlet formasyonuna kendilerini uyarlamaya çalışmışlardır. Daha açık bir şekilde ifade edilecek olursa Türkler ve Araplar, kısa süre içerisinde meskûn oldukları alanları tanımlayıp buralarda yalnızca kendi kimliklerine dayanan devlet sistemlerini inşa etmek için harekete geçmişlerdir. Bunun için de bazı millî figürlerin etrafında bağımsızlık/uyanış hareketleri tertip etmişlerdir. Ancak onların belirtilen amaca yönelik teşebbüsleri birkaç nedenden ötürü tam manasıyla nihayete ermemiş; hatta uzun vadede birtakım kırılmalıkların ortaya çıkmasını beraberinde getirmiştir. Birincisi; Birinci Dünya Savaşı’nın galibi olan İtilaf blokuna mensup Fransa ve İngiltere, Türklerin ve Arapların kendi ulus devletlerini inşa etmelerine ya karşı çıkıp aksiyon geliştirmiş ya da bu durumu ancak belli kıstaslar doğrultusunda kabul etme eğilimi göstermiştir. Bu düzlemde de onlar bir taraftan Anadolu’da Mustafa Kemal Paşa önderliğinde filizlenen Türk Millî Mücadele Hareketini Yunan kuvvetlerini kullanarak kırmak isterlerken diğer yandan Arap coğrafyasında beliren birleşik Arap krallığı ümidini Şerif Hüseyin ile İbn Suûd arasında mekik dokuyarak söndürmeye çalışmışlardır. İkincisi; hem Türkler hem de Araplar, ulus devlet inşa sürecinde birbirlerine karşı üstünlük kurabilmeye çalışırken inşa edecekleri ulus devletlerinin sınırlarının tam anlamıyla nerede başlayıp nerede biteceği sorunsalını bir türlü aşamamışlardır. Zira Türkler ve Araplar, yüzyıllar boyunca tebaa anlayışı ile hayatını idame ettirmiş, Müslüman kimliği ile özdeşleşmiş ve etnik olarak siyasî bir teşkilatın içerisinde yer almamış unsurların yönelimlerini tespit etmekte ve bunu bir devlet organizasyonuna uyarlamakta ciddi anlamda zorlanmışlardır. Ayrıca İngiltere ve Fransa’nın bu süreçte Türklerin ve Arapların yönelimlerine ne ölçüde müdahil olabildiği ve adı geçen unsurları ne derece bir tarafa yönlendirebildiği büyük bir soru işareti olarak ortaya çıkmıştır. Bütün bu hususlardan yola çıkıldığında mevcut çalışma, 1918 yılından sonra Ortadoğu’da Türk ve Arap kimliği etrafında şekillenen milliyetçi hareketlerin hangi sınırlara dayanan ulus devletler inşa edebildiklerine odaklanmıştır. Bunun için Anadolu’da Mustafa Kemal Paşa liderliğinde filizlenen Türk Millî Mücadele Hareketi ile Hicaz’da Şerif Hüseyin önderliğinde ortaya çıkıp daha sonra Arapların meskûn olduğu birçok alana yayılan Arap Uyanışı Hareketinin² bazı noktalardaki nüfus gruplarına yönelik davranış

¹ Bu ifadeden kasıt şudur ki 1918 yılından sonra Osmanlı siyasî, idari ve askeri mekanizmasını simgeleyen unsurlar ya hasım güçler tarafından bulundukları noktalardan -bilhassa Anadolu’nun güneyinden itibaren- tamamen sökülüp atılmışlar ya da onların yarattığı tesir neticesinde buralardaki etkinliklerini kaybetmişlerdir.

² Bu ifade metinde fikri hazırlık aşamasını tamamlamış ve aksiyon safhasına geçmiş bir Arapçılık Hareketini -aynı şey yukarıda belirtilen Türk Millî Mücadele Hareketi için de

kodları özellikle incelenmiştir. Bu konu kapsamında tarafların -idari anlamda da birbirleri ile baęlantılı³- Urfa, Halep ve Ayntab gibi noktalarda yaşayan Türkleri ve Arapları kazanabilmek adına ne tür politikalar yürüttükleri, onları kendi ulus devlet formasyonuna dahil edip sınırlarını genişletebilmek adına İngiltere ve Fransa gibi gçlerle ne tür münasebetler geliştirdikleri ve netice itibarıyla yürütülen politikalar ve geliştirilen münasebetlerin kurulma aşamasındaki Türkiye ve Suriye gibi devletlerin sınırlarını ne şekilde etkilediğine yoğunlaşılmıştır. İfade edilen yerlerin haricinde çalışma şam, Beyrut, Musul, Diyarbakır, İşkenderun ve Adana gibi yerleşim noktalarında ortaya çıkan etnopolitik hareketliliği ise daha alt düzeyde ve yukarıda belirtilen yerlerle bağlantılı bir şekilde irdelemiştir. Yine her ne kadar çalışma Türk ve Arap milliyetçilikleri üzerinden belirli noktalardaki demografik hareketliği incelemeye kendisini adanmakla birlikte buralarda yerleşik Kürt, Çerkes, Ermeni ve bilumum etnik unsurlara dayanan milliyetçi oluşumları ve Dürzi, Nusayri ve Maruni gibi birtakım dini yapılanmaları zaman zaman müstakil zaman zaman ana aktörler olarak tanımlanan Türk ve Arap milliyetçi hareketleri üzerinden anlamlandırmayı hedeflemiştir. Bütün bunlara ek olarak etnik milliyetçiğin haricinde belirtilen yerlerde yaşayan Türklere ve Araplara hatta diğer etnik-dinî unsurlara ulaşabilmek için kültürel milliyetçilik ve din olgusunun ne oranda kullanıldığına bu çalışmada yer verilmiştir. Böylece Ortadoğu'da ulus devlet yapılanmaları teşekkül ederken etnik faktörlerin dışında başka hangi enstrümanların dikkate alındığı üzerine bir beyin fırtınası yapılmıştır. Çalışmada bütün bu hususları açıklayabilmek için çoğunlukla Osmanlı arşivinde -özellikle taşra-merkez arasındaki yazışmaları konu edinen- belgelere müracaat edilmiştir. Bu evrakların dışında konuyla alakalı olabildiğince Türkçe-yabancı telif ve tetkik eserler çalışmada kullanılmıştır.

geçerli- tanımlamak için kullanılmıştır. Esasında bu kavramla ulus-devlet inşasından hemen önceki süreç tasvir edilmek istenmiştir. Buna mukabil Arapçılık Hareketinin fikri hazırlık ve düzenlenme safhalarını -ki bu iki kavram ulus-devlet formasyonunun aşamaları olarak tanımlanmıştır- konu edinen baēı çalışmalar için bkz: Adil Baktıya, *Osmanlı Suriyesi'nde Arapılığın Doğusu*, İletişim Yayınları, İstanbul 2017; Hasan Kayalı, *Jn Türklere ve Araplar*, (ev., Türkan Yney), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003.

³ Bu cümleden kasıt şudur ki 1864 vilayet nizamnamesinin ardından müstakil bir vilayet halini alan Halep Vilayeti'nin mutasarrıflık-kazâları Ayntab ve Urfa olarak belirlenmiş ve bu durum Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar devam etmiştir. Hakan Akköz, *XIX. Yüzyılın Son eyreğinde Halep Vilayeti'nin Ekonomik ve Sosyo-Kültürel Durumu (İngiliz-Amerikan Kaynaklarına Göre)*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kahramanmaraş 2016, s. 37-vd.

1. Etnopolitik Hareketlerin İzinde Ulus Devletlerin İnşasına Giden Süreçte Türk-Arap İlişkilerini Yeniden Düşünmek

Yüzyıllar boyunca ortak bir devlet çatısı altında yaşamını sürdürmüş Türkler ve Araplar, 1918 yılından sonra büyük bir yol ayrımına gelmişlerdir. Zira savaşın en büyük neticelerinden birisini oluşturması bakımından bütün kara imparatorluklarının dağıldığı⁴ ve bünyelerindeki unsurların kendi istikametlerini seçtikleri ortamda Osmanlıdan kopma aşamasına gelen bu yapılar, yeni süreçte Ortadoğu’da kendi omurgaları üzerinde yükselecek ulus devlet anlayışlarının birer öznesi şeklinde belirmişlerdir. Ancak şu bir gerçek ki Ortadoğu’da Türk ve Arap kimliği etrafında yükselecek ulus devlet yapılanmalarının sınırlılığı/sınırlandırılması meselesi, bu süreçte zihinsel olarak tam manasıyla çözüme kavuşturulamadığı için ilgili durumun uygulamada ne şekilde kendisini göstereceği büyük bir muammaya dönüşmüştür. Şüphesiz bu durum da tarafları temsilen ön plana çıkan milliyetçi hareketlerin şahsi aksiyonlarının haricinde zaman zaman hem birbirleriyle hem de İngiltere ve Fransa gibi emperyal güçler ile kurduğu münasebetlerin odak noktalarından birisini teşkil etmiştir.

Türklerin ve Arapların çok uzun süredir birlikte yaşadığı tabii olarak siyasi, sosyal, iktisadi vb. münasebetler geliştirdiği Halep, Urfa, Ayntab, Beyrut, Musul ve Şam, ulus devlet inşa sürecinde özellikle ön plana çıkmışlardır. Nitekim farklı demografik yapıları ile dikkat çekmelerine karşın ciddi manada iç içe geçmiş, birbirinden ayrılması zor unsurları bünyelerinde barındıran bu şehirlerin nasıl bir yöne doğru evrileceği meselesi çok geçmeden gündemi meşgul eder hale gelmiş ve buraların sakinlerini kazanma arayışları başlamıştır. Bu düzlemde adı geçen yerlerin son durumlarıyla alakalı bilgileri içeren birtakım raporlar ve gazete küpürleri de kısa sürede ortaya çıkmıştır. Örneğin Sofya merkezli Preporeç gazetesinin⁵ 3 Nisan

⁴ Osmanlı Devletinin haricinde Avusturya-Macaristan ve Rusya gibi kara imparatorluklarının parçalanmaya yüz tutmaları onların hakimiyet kurdukları alanlarda etnopolitik hareketlerin yaşanmasını ve buna bağlı olarak oralarda ulus-devlet anlayışlarının ortaya çıkmasını beraberinde getirmiştir. Bu konuda önemli bir çalışma için bkz: Aviel Roshwald, *Ethnic Nationalism and the Fall of Empires (Central Europe, Russia and the Middle East, 1914-1923)*, Routledge, London 2001.

⁵ Birinci Dünya Savaşı sırasında Bulgaristan’ın iç politikası ve dış siyaseti hakkında önemli yayınlar yapması ile ön plana çıkmıştır. Bu çerçevede gazete özellikle Bulgaristan’ın ittifak halinde olduğu Osmanlı Devleti ve Almanya ile ilişkilerinin iç siyasete yansımalarını sütunlarına ayırmaktan geri durmamıştır. Bu konuda bkz: Fatih Mehmet Sancaktar, “Aleksander Malinov Hükümeti ve Türk-Bulgar İlişkilerine Etkisi (Haziran-Eylül 1918)”, *Türkiyat Mecmuası*, 29, (2019), s. 144; Faysal Mayak, *Bir Pencere İki Manzara Babanzade İsmail Hakkı Bey’in Gözünden Osmanlı Devleti’nin İç ve Dış Politikası (1908-1913)*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2020, s. 91; Melik Abay, *I. Dünya Savaşı Arifesinde ve Başlarında Sofya Merkezli Türk-Bulgar Diyalogu*, Dumlupınar Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kütahya 2020, s. 70, 74-75, 78, 93, 95. Bütün bunlara ilaveten yukarıda verilen örnekte olduğu gibi gazete zaman zaman

1918 tarihli nüşhasında neşredilen, tercümesi Sofya Sefareti tarafından 6 Nisan 1918 tarihinde Hariciye Nezaretine sunulan ‘*Suriye ve Irak’taki Osmanlı Siyaseti*’ isimli başmakalede konuya dair ilginç bilgiler yer almıştır. Makalenin ilk kısmında, İngiliz ordu birliklerinin hem Dicle ve Fırat nehirleri boyunca hem Suriye sahilleri doğrultusunda ilerledikleri ve onların Filistin’de kurdukları hakimiyet sayesinde Güney Suriye’nin bir anlamda İngilizler tarafından zapta geçirildiğı belirtilmiştir. Makalenin ikinci kısmında, İngilizlerin 11 Mart 1917 tarihinde Bağdat’ı ele geçirdikten sonra Irak’ı kontrol altına alma imkanına eriştikleri, buna paralel bir şekilde Bağdat’tan Şam’a kadar olan alanda ciddi ilerleşiş kaydettikleri, an itibarıyla Basra Körfezi ile Bahri Sefid’den uzanıp gelen İngiliz kısaçlarının Şark’ın özellikle Irak-ı Arap’la meskûn arazisini kendi içlerine aldıkları ve bu kısaçların kuzeye doğru Rakka’yla Zor’da birleşme aşamasına geldikleri vurgulanmıştır. Çalışmanın üçüncü kısmında ise İngilizlerin ilerleşişleri sayesinde aynı lisan ve dine mensup beş milyon ahaliyi bünyelerine dahil ettikleri, Hicaz ve Yemen’de bulunan bir milyon nüfus eklendiğinde İngilizlerin toplamda altı milyon ahalinin yeni hamisi sıfatına eriştikleri ve onların bu başarısının yalnızca askerî etkenlerden değil aynı zamanda ifade edilen yerlerdeki ahali ile inşa ettikleri siyasî, iktisadi, sosyal vb. ilişkilerden kaynaklandığı açıklanmıştır. Makalenin son kısmında, Haziran 1916 tarihinde Şerif Hüseyin’in Hicaz’ın istiklalini ilan etmesi ile İstanbul’un Araplar üzerindeki hakimiyetinin iyiden iyiye aşındığı ve Cemal Paşa’nın Araplar arasında hatırı sayılır ağırlığı olan kişiler dahil iki yüz kişiyi İngiliz ve Fransızlara hizmet ettiği gerekçesiyle Divan-ı Harb-i Örfi’de⁶ yargılatıp idam etmesiyle de bu durumun ayan beyan kendisini gösterdiği belirtilmiştir. Sofya merkezli Preporeç gazetesinde neşredilen bu makale, İngilizlerin 1918 yılının ilk ayları itibarıyla Ortadoğu’ya askerî olarak yerleştiklerini vurguladığı gibi onların bu alanda yer alan demografik unsurlar ile hali hazırda başta siyasî olmak üzere iktisadi, sosyal, vb. münasebetler tesis ettiklerini ve onları arzu ettikleri formasyonun öznesi haline getirme imkanına kavuştuklarını ortaya koymuştur. Böylece -gazete haberi olup gerçekliği sorgulanmakla birlikte- çıkan bu haberler savaşın son seyirlerinde İstanbul’un Halep’in güneyinde ağırlıklı olarak Arapların yaşamlarını idame ettirdiğı noktalardaki hakimiyetinin aşındığını ve buralardaki yerleşik ahalinin de kendilerini daha iyi tanımlayacağını düşündükleri -herhangi- bir oluşumun içerisinde yer almak için arayaşa girdiklerini gözler önüne sermiştir⁷.

Bulgaristan’ın müttefiklerinin son durumları ile ilgili yayınlar yapmayı kendisine vazife edinmiştir.

⁶ Bu mahkemedeki yargılamaları konu edinen bir çalışma için bkz: *Âliye Savaş Mahkemesi Notları Arap İhtilâli ve Şam Mahkemesi*, (Çev., Cahit Kayra), Yeditepe Yayınları, İstanbul 2008.

⁷ *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Hariciye Nezareti, Sofya Sefareti, 921/27*. Bundan sonraki kullanımlarda bu arşiv tasnifi (BOA. HR. SFR. 04.) olarak kısaltılmıştır. *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri*

İngilizlerin ve Fransızların Ortadoğu’ya yönelik askerî teşebbüsleri ve arkasından ifade edilen alanda meskûn gruplar ile kurdukları siyasî, sosyal, iktisadi vb. münasebetler -gazete haberleri ile sınırlı olmaksızın- çok geçmeden ortaya çıkmıştır. Bir başka tabirle Osmanlı otoritesini temsil eden sivil ve askerî unsurların ortadan kalkmasının ardından Şam, Beyrut, Ayntab, Halep, Urfa ve Musul gibi yerlerde yeni yönetim anlayışları/talepleri belirlemeye başlamıştır. Bu konuya emsal teşkil etmesi bakımından Halep Valiliğinden Dahiliye Nezaretine sunulan 1 Teşrin-i Evvel 1334 (1 Ekim 1918) tarihli yazıda, bir önceki gün Şam’da nümayişler eşliğinde Suriye Hükümetinin teşkil edildiği ve Şükrü⁸ isminde birinin de geçici kumandan olduğu belirtilmiştir. Yine aynı yazıda, Beyrut’ta 1 Ekim itibarıyla yeni bir hükümet oluşturulduğu şeklinde haberlerin işitildiği açıklandıktan sonra Şam ile haberleşmenin kesintiye uğradığı ve durumun elim ve ümitsiz olduğu üzerinde önemle durulmuştur⁹.

Şam ve Beyrut gibi yerlerde yeni hükümetler tesis edildiğine yönelik haberler, bu süreçte yalnızca Osmanlı yerel yönetim birimlerinin dikkatini çekmekle kalmamış bölgede görev yapan zabıtların raporları neticesinde zuhur etmiştir. Hatta

Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Hariciye Nezareti, Siyasî Kısım, 2450/24. Bundan sonraki kullanımlarda bu arşiv tasnifi (BOA. HR. SYS.) olarak kısaltılmıştır.

⁸ Bu kişinin Şam doğumlu -İstanbul Mülkiye mezunu- Şükrü el-Kuvvetli olması muhtemel olup kendisi 1918 yılından sonra Şam, Halep ve Beyrut merkezli olayların içerisinde fazlasıyla yer almıştır. Michael Provence, *Büyük Suriye İsyanı ve Arap Milliyetçiliğinin Yükselişi*, (Çev., Nida Nur Yüksel), Pınar Yayınları, İstanbul 2020, s. 25. Ayrıca Şükrü el-Kuvvetli Arap siyaseti içerisinde asıl önemini 1940’lı yıllardan sonra kazanmış ve Suriye’nin ilk devlet başkanı sıfatına eriştikten sonra II. Dünya Savaşı’nın bitmesi ile ortaya çıkan yeni dünya düzeninde Suriye’nin ve bilumum tüm Arap dünyasının güçlü bir şekilde durabilmesi için başta Fransa olmak üzere dönemin önde gelen devletleriyle çeşitli siyasî ilişkiler geliştirmekten geri durmamıştır. James Barr, *Kırmızı Çizgi (Paylaşılmayan Toprakların Yakın Tarihi)*, (Çev., Ekin Can Göksoy), Pegasus Yayınları, İstanbul 2016, s. 256, 282-283, 365, 368.

⁹ Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezareti, Şifre Kalemi, 597/8. Bundan sonraki kullanımlarda bu arşiv tasnifi (BOA. DH. ŞFR.) olarak kısaltılmıştır. Burada şunun altı çizilmesi gerekir ki Hadiye Yılmaz Odabaşı ağırlıklı olarak ikincil kaynaklardan istifade ederek hazırladığı çalışmada Şam’daki hükümetin resmî kuruluş tarihini ahaliye bu konuda beyannamelerin dağıtıldığı 7 Ekim 1918 olarak vermiştir. Nitekim onun çalışmada Şam’daki hükümetin kuruluş süreci hakkında detaylı bilgiler yer almıştır. Hadiye Yılmaz Odabaşı, “Avrupa Emperyalizmi ve Suriye Direnişi (1919-1922): Türk Millî Mücadelesiyle Ortaklıklar ve Ayrılıklar”, *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7, (Kasım 2018), s. 184-186; Şam’daki hükümetin kuruluş süreci hakkında detaylı bilgi ihtiva eden başka çalışmalar için bkz: M. Derviş Kılınçkaya, *Osmanlı Yönetimindeki Topraklarda Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Suriye*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2015, s. 94-96; Mustafa Abbasi, “From Aleppo to Tel Hai: The events of Tel Hai and new order in Greater Syria in 1919-1920”, *Journal of Israeli History*, 39/1, (2021), s. 67-71.

bu düzlemde hazırlanan raporlar yerel yönetim birimlerinden İstanbul'a gönderilen yazılardan zaman zaman daha kapsamlı olup sahadaki durumun korku verici seviyeye ulaştığını ortaya koymada öne çıkmışlardır. Örneğin Menlikli Haydar Bey'in¹⁰ -ilgili dönemde Beyrut'ta zabıt olarak görev yapan- kardeşi Tayyar Bağana'nın aktardıklarına göre Beyrut'taki Arap Hükümetinin başkanı olan Belediye Reisi Ömer Dauk Bey'e¹¹ Şam'dan 27 Eylül 1918 tarihinde çekilen telgrafta "*Türklerin silablanmalarına rağmen Hâşimî Hükümeti/devleti şeref sütunları üzerine kurulmuştur. Toplumu rahatlatın ve hükümeti 'Arap hükümeti' diye ilan edin!*" şeklinde ifadeler yer almıştır¹².

Beyrut ve Şam'ın ahvalini bu süreçte yakından takip edenler yalnızca yukarıda dile getirilen meslek gruplarına mensup kişiler olmayıp birtakım nedenlerden ötürü buralarda yerleşik bazı sivillerin izlenimleri de meselenin anlaşılabilmesi açısından büyük önem teşkil etmiştir. Bu duruma misal olması bakımından Beyrut'ta yerleşik -eski- Osmanlı valilerinden Hüseyin Kâzım Kadri¹³ tarafından dile getirilen şu sözler Ekim 1918 sonrasında Şam ve Beyrut'ta beliren ahvali doğrudan doğruya ortaya çıkarmıştır: "*Bir hafta sonra da Beyrut'un işgaline şabıt oldum. Günlerce evlerimizden çıkmaya korktuk. O sırada Hükümet-i Arabiye-i Hâşimiye ilân edildi ve Cemal Paşa'nın işkencesine uğrayan ve uzun müddet hâpiste kalan Şükrü Paşa Eyyubî vali sıfatıyla Beyrut'a geldi. Arap sancağı, enva-ı tezabüurat ve merasimle hükümet dairesine çekildi ve mübeyyic nutuklar îrad edildi. Cemal Paşa'nın, Âliye Divan-ı Harb'i kararıyla idam ettirdiğı adamlar için ihtifaller yapılarak asıldıkları 'Burc' meydanına da 'Sabatü's-Şüheda' adı verildi. Şükrü Paşa'nın ilk verdiğı emir, Beyrut'taki Türklerin Salt'a teb'idleri idi*"¹⁴.

Ekim 1918 itibarıyla Şam ve Beyrut'ta ortaya çıkan yeni hükümetler, Osmanlı devlet otoritesinin Ortadoğ'u da aşındığına ve buraların sakinlerinin

¹⁰ Onun hakkında detaylı bilgi için bkz: Menlikli Ali Haydar Bey (Bağana), *Selanik'ten Bağdat'a Bir Osmanlı Zabıtının Hatıraları*, (Haz., Ömer Hakan Özalp), İşaret Yayınları, İstanbul 2020.

¹¹ Tayyar Bağana'nın aktardığına göre kendisi Fransız taraftarlığından ziyade İngiliz taraftarlığını benimsemiştir. Menlikli Ali Haydar Bey (Bağana), *Selanik'ten Bağdat'a*, s. 287. Bu bilgiyi doğrulaması bakımından Mustafa Abbasi hazırladığı çalışmada Ömer Dauk Bey'in çok kısa süre içerisinde Beyrut'un yönetimini Fransız askerî birimlerine teslim etmek zorunda kaldığından bahsetmiştir. Abbasi, "From Aleppo to Tel Hai", s. 68-69; Yine başka bir çalışmada İngiliz-Fransız anlaşması neticesinde Şükrü el-Kuvvetli önderliğindeki Arap Hükümetinin Beyrut'taki idareyi Fransızlara bırakmak zorunda kaldığı hakkında detaylı bilgiler verilmiştir. Meir Zamir, "Faisal and the Lebanese Question, 1918-20", *Middle Eastern Studies*, 27/3, (Jul., 1991), s. 404-vd.

¹² Menlikli Ali Haydar Bey (Bağana), *Selanik'ten Bağdat'a*, s. 285.

¹³ Onun hayatı hakkında detaylı bilgi için bkz: Hüseyin Kâzım Kadri, *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Hatıralarım (İstanbul-Trabzon-Selanik-Suriye)*, (Haz., İsmail Kara), Dergâh Yayınları, İstanbul 2018.

¹⁴ Kadri, *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e*, s. 190.

kendilerini yeni oluşumların içerisinde konumlandırmak istediklerine işaret etmiştir. Nitekim sahadan gelen yeni haberler İstanbul'u temsil eden alandaki -sınırlı- unsurların gelişmeler karşısında ellerinin kollarının bağlandığını gösterdiği gibi etnik yapıların müstakil hareketlerinin ivme kazandığını ortaya koymuştur. Hakikaten Şam'ın işgalinin ardından¹⁵ Suriye valisi sıfatıyla Halep'e yerleşen¹⁶ Tahsin Bey'in Osmanlı Devletinin savaşı kaybettiği gerçeğini kabul edip payitahta veya daha uygun bir görev mahalline atanmasını/geri dönmesini sık sık İstanbul'dan talep etmesi üzerine¹⁷ Dahiliye Nezareti tarafından 20 Teşrin-i Evvel 1334 (20 Ekim 1918) tarihinde '*avdeniz münasıptır*' şeklinde kendisine telgraf gönderilmesi mevcut durumu gözler önüne sermiştir. Zira Tahsin Bey'in görevden el çektilmesi ve sulh için hükümetin İtilaf devletleri ile halihazırda görüşme içerisinde olduğunun ona açıklanması bölgesel gelişmelerin hız kazanmasını sağlamıştır¹⁸. Bu gelişmenin ardından Halep merkez alındığında onun güneyinde kalan alanda etnik hareketliliği simgeleyen hadiseler iyiden iyiye artmıştır. Bu çerçevede Adana Valisi Nazım tarafından Dahiliye Nezaretine gönderilen 27 Teşrin-i Sani 1334 (27 Kasım 1918) tarihli yazıda Ermeni eşkıyanın müsellehan (silahlı) Halep Hükümetine iltihak iddiasıyla İslâhiye ve civarında serbest bir şekilde gezmeye başladığı ve kamu düzeninin zedelendiğinden bahsedilmiştir. Kuşkusuz bu durum Halep ve Şam gibi yerlerde teşekkül eden yeni hükümetlerin güç boşluğundan kaynaklı etnik unsurların ilgi odağı haline geldiklerini göstermiştir¹⁹.

¹⁵ Osmanlı ordu birliklerinin İngiliz kuvvetlerine ve onların desteklediği yerel güçlere mukavemet gösterememeleri neticesinde Şam ekim ayının ilk haftası içerisinde düşmüş ve -metnin devamında yer aldığı üzere- devlet otoritesini simgeleyen yapıların ilga süreci başlamıştır. Şam ve arkasından Halep'in düşüşüne giden süreç için bkz: John D. Grainger, *Suriye İçin Savaş 1918-1920*, (Çev., Özer Bostanoğlu), Tarih Kuram Yayınları, İstanbul 2015, s. 201-vd.

¹⁶ Savaş sırasında işgal edilen yerlerin idari mekanizmaları başka bir noktaya taşınarak veya başka bir mekanizma ile birleştirilerek ilgili birimin işlevselliği korunmaya çalışılmıştır. Bu konuya örnek teşkil etmesi açısından Kasım 1914 de Basra'nın işgal edilmesi üzerine Basra Valiliği Bağdat Valiliği ile birleştirilerek yeni bir idari taksimat gerçekleştirilmiştir. Ramazan Sonat, *İşgal Kaskacı Altında Bağdat (1914-1918)*, Berikan Yayınevi, Ankara 2021, s. 62-63.

¹⁷ Bu konuya örnek teşkil etmesi açısından, Tahsin Bey 9 Mart 1334 (9 Mart 1918) tarihinde Beyrut'tan Dahiliye Nezaretine yazdığı mahrem yazıda Suriye ve Filistin'de meydana gelen son hadiselerle atıfta bulunarak hem kendisinin hem de Beyrut Valisi Azmi Bey'in bütün olumsuzlara rağmen her defasında daha fazla çalışma iradesi gösterdiğini ancak vaziyetin iyiden iyiye kötüleşmesinden ötürü artık Azmi Bey ile birlikte istifalarını vermelerinin kaçınılmaz olduğunu belirtmiştir. Yine Tahsin Bey, Dahiliye Nezaretine gönderdiği 19 Teşrin-i Evvel 1334 (19 Ekim 1918) tarihli telgrafta ise Halep'te işinin kalmadığından dem vurup İstanbul'a avdetine müsaade buyrulmasını talep etmiştir. BOA. DH. ŞFR, 575/79; BOA. DH. ŞFR, 598/130.

¹⁸ BOA. DH. ŞFR, 92/184.

¹⁹ BOA. DH. ŞFR, 603/120.

2. Birinci Dünya Savaşının Ardından -Eski- Osmanlı Coğrafiyasında Yaşanan Etnopolitik Hareketliğe Dair: Urfa, Ayntab ve Halep Merkezli Yeni Arayışların İzinde

Osmanlı Devleti adına Birinci Dünya Savaşının bitimini resmî olarak belirten Mondros Mütarekesi (30 Ekim 1918), şam ve Halep'te teşekkül eden hükümetlerin mevcudiyetlerini ortaya koymuştur. şöyle ki mütareke ahkamı çerçevesinde İstanbul'un, Halep ve güneyinde kalan -eski- Osmanlı topraklarında varlığının tamamen sonlanmasının ardından yeni hükümetlerin aksiyonları ve etnik unsurların yönelimleri hız kazanmıştır. Ancak bütün bunlara karşın İstanbul'u alanda temsil eden/temsil ettiğini düşünen bazı sivil ve askerî yapılar bu süreçte yaşanan gelişmeler karşısında bilgi toplayıp onları analiz için payitahta göndermeyi ihmal etmemişlerdir. Bu konuya emsal teşkil etmesi bakımından Mutasarrıf Celal²⁰ vasıtasıyla Ayntab'tan Dahiliye Nezaretine gönderilen 8 Kanun-ı Evvel 1334 (8 Aralık 1918) tarihli yazıda Beyrut'un sükutunun ardından nakliye araçlarının işlevsiz kalmasından ötürü bir süre burada kalan ancak bir yolunu bulup Halep üzerinden Ayntab'a varan Beyrut Hükümet Tabibi Doktor Hamid Bey ile birtakım tüccarın Halep'in son durumu hakkındaki görüşlerine geniş bir şekilde yer verilmiştir. Doktor Hamid Bey ile bazı tüccarların verdikleri bilgilere göre gelişen olaylar karşısında Halep'te yaşayan Ermenilerin ön plana çıkarak burada yaşayan Ayntablı ne kadar Müslüman var ise onları casusluk yapmakla itham edip taht-ı tevkife aldırma adına İngiliz zabıtlarına ihbar ettikleri belirtilmiştir. Hamid Bey ve tüccarların aktardıkları doğrultusunda; İngilizlerin öteden beri Halep'te mevcudiyeti bilinen dağınık Ermeni grupları yönlendirme çerçevesinde bazı çatı oluşumlar tertip etmeye çalışmaları, Ermenilerin bu uğurda başlarına intikam yazılı külah takıp Türklere ne kadar kin güdüp bellediklerini ağıktan ağığa söylemeye çekinmemeleri ve yine onların Ayntab'de bir Türk hükümet ve ahalinin varlığını kesin bir şekilde reddedip Türkler Konya'ya doğru çekilmelidir tarzında sözler sarf etmeleri gibi hususlar Mutasarrıf Celal Bey tarafından İstanbul'a çekilen telgrafta yer almıştır. Son olarak Celal Bey, Hamid Bey ve tüccarların verdikleri bilgilerden yola çıkarak var olma konusunda büyük endişe duyan Halep'teki Müslüman ahalinin hak ve hukukunun korunması amacıyla Dersaadet'teki İngiliz amiralinin²¹ dikkatinin çekilmesinin önemine ilgili yazısında işaret etmiştir. Böylece Halep ve çevresinde baş gösteren otorite boşluğunun etnik unsurlar arasında ayrışmaya sebep olduğu ve onlar tarafından farklı yol harıtlarının benimsenmesine kapı aralıdığı net bir şekilde ortaya çıkmıştır. Ayrıca burada hangi etnik unsura dayalı bir oluşum inşa

²⁰ Millî Mücadele süresi boyunca Ayntab'da Fransızlar lehine çalıştığı hatta Kemalist Hareket aleyhine Halep'te gazete neşredilmesine aracılık ettiği iddiaları doğrultusunda Ayntab Mutasarrıfı Celal Türkiye Büyük Millet Meclisinde yapılan görüşmelerin akabinde Yüzellilikler listesine dahil edilmiştir. Bu konuda bkz: *T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları*, 4/2, 16 Nisan 1340 (1924), s. 442-443.

²¹ İncelenen belgede herhangi bir isme rastlanılmamıştır.

edilirse edilsin onun işlevsellik kazanabilmesi için bir İngiliz onayına ihtiyaç duyduğu gözler önüne serilmiştir²².

Öte yandan Halep ve çevresinde faaliyetleri hız kazanan Ermenilerin haricinde bu dönemde esasen Arap kimliğini sembolize eden grupların aksiyonları etnopolitik hareketliliğin merkezini oluşturmuştur. Gerçek şu ki bu gruplar bir Arap Hükümetinin kurulabilmesi için ülkelerini birçok noktada insanlara tanıtip onlardan destek almaya çalışmışlardır. Bu şekilde, kurulması beklenen Arap Hükümetinin meşruiyetinin sağlanması ve olabildiğinde etki alanının genişletilmesi arzu edilmiştir. Konuyla alakalı Urfa Mutasarrıflığından Dahiliye Nezaretine çekilen 28 Kanun-i Evvel 1334 (28 Aralık 1918) tarihli telgrafta Arap Hükümeti adına Rakka’dan bir miktar Arap atlısı ile Harran Kazâsı’nın nahiyelerine gelen Çerkes²³ Abdullah Efendi namında bir kişinin buraların ileri gelenleri ile görüşüp onları Rakka’ya davet ettiği bildirilmiştir. Aynı telgrafta, Arap Hükümeti adına Harran ve çevresinde hareket eden grupların ortadan kaldırılması veya teb’id edilmesi için İkinci Ordu Kumandanlığına başvurulduğu ve hiçbir şekilde -Çerkes Abdullah örneğinde görüldüğü üzere- Arap Hükümeti namına propaganda yapan Araplara müsamaha gösterilmeyip onların faaliyetlerine karşı tedbirler alındığı açıkça dile getirilmiştir. Bütün bunlara ek olarak Urfa Mutasarrıflığı tarafından hazırlanan telgrafta şaki (isyancı) şeklinde tanımlanan Arapların Cerablus’a taarruz etmelerini engelleme ve İngilizlerin işgal girişimlerine karşı ne gibi ek önlemler alınabilmesi konusunda Dahiliye Nezaretinden bilgi talep edilmiştir. Böylece Urfa Mutasarrıflığı, kendi bünyesinde ağırlık kazanmaya başlayan Arapçılık hareketinin iyiden iyiye yayılım gösterip ciddi bir tehlike oluşturmaması hatta bölgesel bir mahiyet kazanmaması için İstanbul’un bir an önce yol haritası hazırlayıp kendisini de bu konuda bilgilendirmesinin önemine işaret etmiştir²⁴.

Urfa Mutasarrıflığının, bünyesinde meydana gelen Arapçılık hareketi konusunda İstanbul’u uyardığı sırada İngilizlerin mütareke ahkâmını öne sürerek etkinliklerini Ayntab’a doğru genişletme teşebbüsleri bölgesel gelişmelerin ivme kazanmasına neden olmuştur. Nitekim Ayntab Mutasarrıflığından kendisine ulaşan evraka atfen Maraş Mutasarrıflığı, 31 Kanun-i Evvel 1334 (31 Aralık 1918) tarihinde Dahiliye Nezaretine -acil kodlu şifreli- bir yazı göndererek Halep’ten

²² BOA. DH. ŞFR, 605/27.

²³ XIX. yüzyılda Rusya’nın iyiden iyiye Kafkasya’ya yerleşmesi üzerine sayıları yüzbinlere ulaşan Çerkes Osmanlı ülkesine göç etmiştir. Bu Çerkeslerin bir kısmı da Suriye’ye yerleşmişler ve Birinci Dünya Savaşı’nın ardından kendilerini bir anlamda Ortadoğu siyasetinin öznelere birisi olarak bulmuşlardır. Bu konuda bkz: Emir Fatih Akbulat, “Suriye Çerkesleri: Suriye İç Savaşı ve Mülteci Krizine Suriye Çerkesleri Perspektifinden Bir Bakış”, *Yıldız Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 02:02, (2018), s. 1-17.

²⁴ BOA. DH. ŞFR, 608/35.

Ayntab'a gelen İngiliz Generali McAndrew'in²⁵ birçok şifre yazıldığını öne sürüp hükümet haberleşmesini kontrol etmek üzere telgrafhaneye bir kontrol memuru vasi tayin ettiğini açıklamıştır. Bu durum, İngilizlerin nüfuzlarını Suriye ve Irak haricinde Anadolu'nun iç kısımlarına taşıma arzusunda olduklarını gösterdiği gibi onların kendilerine karşı geliştirecek muhalif hareketleri daha filizlenmeden bitirmeyi hedeflediklerini göstermiştir. Çünkü onlar tarafından İstanbul veya Anadolu'nun herhangi bir yerinde ortaya çıkması muhtemel İngiliz karşıtı bir millî hareket savaş sonrasında Londra'nın menfaatinin Ortadoğu'da sekteye uğramasına neden olabilecek en önemli durum şeklinde değerlendirilmiştir. Başka bir deyişle İngilizler, Ortadoğu'da kendi güdümlerinde çeşitli manda yönetimleri inşa etme arzusunda oldukları için bu alanın içerisinde yer alan Anadolu'da veya başka bir kısımda -kendi isteği dışında ortaya çıkabilecek olanlar hariç²⁶- etnik temelli bütün hareketleri fikri safhadan eylem aşamasına geçmeden bastırmak istemişlerdir. Bunun için çok çeşitli enstrümanlar kullanmış olacaklar ki bu süreçte Urfa, Ayntab ve Diyarbakır gibi yerlerden İstanbul'a İngilizlerin çalışmalarına dair bilgiler akmaya başlamıştır. Örneğin Diyarbakır Vali Vekili Nadir Bey edindiği istihbari bilgiler çerçevesinde Dahiliye Nezaretine hitaben kaleme aldığı 28 Mayıs 1335 (28 Mayıs 1919) tarihli şifreli yazıda ona Urfa'dan Siverek ve Viranşehir'e gelen bir İngiliz yüzbaşısının gezdiği yerlerdeki ahaliye Medine-i Münevvere'deki altın kandil ve ziynet eşyanın aşırıldığı, Hacer-ül Esved'in topla parçalandığı ve Talat ile Enver paşaların yeni bir din ihdası için çalıştıkları şeklinde propaganda yaptığından bahsetmiştir. Bunlarla yetinmeyen Nadir Bey, İngilizlerin Kürdistan'ın²⁷ müstakil bir hükümet olarak tanınması için Kürtlerin İngiliz himayesini kabul eylemeleri gerektiğini ön plana çıkardıklarını, bunun için Millî Aşireti²⁸ Reisi Feraset Bey ve biraderlerini kendilerine maaş bağlanması üzerinden iknaya çalıştıklarını ancak yine de onlardan ret cevabı aldıklarını yazısında belirtmiştir²⁹.

²⁵ Onun Ayntab'da gerçekleştirdiği işgal faaliyetleri için bkz: Ramazan Erhan Güllü, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Gaziantep Ermenileri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2009, s. 223, 233.

²⁶ Bu ifadeden kasıt şudur ki İngilizler, Ortadoğu'da kendi belirledikleri sınırlar ve ilkeler çerçevesinde birtakım etnik aidiyetlere dayanan vassal devletler kurarak onlar üzerinden bölgesel kazanımlar elde etmeyi ve bunu sürdürmeyi arzulamışlardır.

²⁷ İfade edilen kavram muhtemelen İngilizlerin ağırlıklı olarak Kürtlerle meskûn bir alanda inşa etmeyi düşündükleri yapıyı simgelemesi amacıyla Nadir Bey tarafından kullanılmıştır.

²⁸ Bu konuda dikkat çekici bir çalışma için bkz: Oktay Bozan, "20. Yüzyılın Başında Eşraf-Aşiret Çatışması: Milli Aşireti ve Diyarbakır Eşrafı Örneği", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 33 (2), 96, (2017), s. 1-46. Milli Aşireti Birinci Dünya Savaşı'nın bitimini müteakip ise Ortadoğu'da kurulmak istenen Arap, Türk, Kürt vb. etnik temelli ulus devletlerin -yukarıda değinildiği üzere- önemli aparatlarından birisi olarak addedilmiştir.

²⁹ BOA. DH. ŞFR, 608/66; BOA. DH. ŞFR, 632/66.

İngiliz nüfuzunun Halep ile bitişik Urfa ve Ayntab gibi noktalara doğru uzanması ve buralardan Anadolu’nun iç kısımlarını hedeflemesi halihazırda farklı etnik kimlikler etrafında Anadolu ve Suriye’de ortaya çıkan etnopolitik hareketlere farklı bir boyut kazanmıştır. Zira Mondros Mütarekesi’nin ardından -geçmişten gelen etkiyle birlikte³⁰- ağırlıklı olarak Türk ve Arap kimlikleri etrafında şekillenmeye başlayan zaman zaman Kürt etnisitesi üzerinde kendisini gösteren etnopolitik hareketler birbirlerine karşı alan kazanmak amacıyla mücadelelerini hızlandırmışlardır. Bu çerçevede Urfa Mutasarrıfı Ali Rıza 9 Haziran 1335 (9 Haziran 1919) tarihinde Dahiliye Nezaretine bir yazı yazarak yönettiği livanın umum aşayiri arasında Arap Hükümetine katılma fikrinin yayılım gösterdiğini lakin bölgenin en önemli aktörlerinden birisi olan Millî Aşireti’nin Reisi Mahmud Bey’in Osmanlı Cemiyetinden ayrılmak zorunda kaldığı takdirde müstakil bir Kürdistan teşkili fikrine daha sıcak baktığını açıklamıştır. Ali Rıza Bey’e göre Millî Aşireti Reisi Mahmud Bey’in tavır ve tutumu bir Arap Hükümetinin çatısı altında devam etmekten ziyade istiklalin kendi kitlesine hak olduğu şeklinde belirmiştir³¹.

Urfa Mutasarrıfı Ali Rıza Bey, Millî Aşireti Reisi Mahmud Bey’in tavır ve tutumuna odaklanmakla birlikte bu süreçte livasında gittikçe artmaya başlayan Arapçılık propagandası karşısında İstanbul’u bilgilendirmeye devam etmiştir. Hakikaten Urfa’da durumun iyiden iyiye kötüleşmesi bir başka tabirle Arap Hükümetine katılma fikrinin ciddi manada dolaşıma sokulmasının ardından Ali Rıza Bey 5 Haziran 1335 (5 Haziran 1919) tarihinde Dahiliye Nezareti için yeniden bir yazı kaleme almıştır. Daha öncekilerden farklı olarak bu yazıda Ali Rıza Bey, Arapçılık propagandasının Urfa’da yayılması noktasında daha somut bilgileri merkeze aktarmaya başlamıştır. Bu doğrultuda Ali Rıza Bey livanın önde gelenleri adına aşiret reislerinden Binbaşı Ramazan namındaki şahsın kaleme aldığı mektuplarda Arap Hükümetine katılma fikrini ön plana çıkardığını ancak şahsın bu fikri aşılama maksadıyla eşrafa yaptığı ziyaretlerde onlar tarafından kendisine Osmanlı Cemiyetinden ayrılmayacakları cevabının kesinlikle verildiğini belirtmiştir. Urfa Mutasarrıfı Ali Rıza Bey’in bu yazısına karşı Dahiliye Nezaretinin çeşitli tedbirleri ihtiva eden cevabi yazısı beklenirken kendisi 8 Haziran 1335 (8 Haziran 1919) tarihinde Dahiliye Nezareti için ekstra bir yazı hazırlayarak livasında meydana gelen hadiselerin daha fazla detaylandırılması bağlamında Ramazan Efendi’nin yakın bir vakitte Resulayn’e gittiğini Orduyu Osmaniden Yüzbaşı Bekir Efendi isminde başkasının de onun gibi aynı maksatlarla Harran Kazâsı’nda dolaşmaya başladığını vurgulamıştır. Yine Rıza Bey aynı yazıda livadaki İngiliz kumandanlığına mütareke ahkâmının gereği sulhun sağlanabilmesi için bu tarz propagandaya imkân verilmemesi ve meselenin Halep Hükümeti nezdinde çözüme kavuşturulması

³⁰ Bu cümleden kasıt aksiyon safhasının ortaya çıkmasına kadar olan süreçtir ki fikri hazırlık safhası olarak bilinen bu periyotta hem Türk hem de Arap milliyetçilikleri kendilerini tanımlama imkânı elde etmişlerdir.

³¹ BOA. DH. ŞFR, 633/131.

lüzumunun anımsatıldığını ayrıca belirtmiştir. Urfa mutasarrıfının arka arkaya gönderdiği telgrafların ardından Dahiliye Nezareti ise muhatabı için hazırladığı 25 Haziran 1335 (25 Haziran 1919) tarihli cevabi yazıda ona 5 Haziran 1919 tarihli evrakın gelmediğini/anlaşılmadığını³² açıklamıştır. Bunun üzerine Urfa Mutasarrıflığı bu kuruma 1 Temmuz 1335 (1 Temmuz 1919) tarihinde 5 Haziran 1919 tarihli evrakın bir kopyasını sunmuştur. Böylece merkez ile yerel yönetim birimleri arasında yaşanan iletişim sıkıntıları giderildiği gibi Urfa’da ortaya çıkan etnopolitik hareketlere dair önemli bilgiler gereği bir an önce yapılmak üzere İstanbul’a aktarılmıştır³³.

Urfa ve çevresinde Arapçılık propagandasının ivme kazandığı süreçte Mustafa Kemal Paşa ve Faysal önderliğinde Anadolu ve Suriye’de Türk ve Arap kimlikleri çerçevesinde yükselen millî hareketler giderek cazibe merkezi haline gelmeye başlamıştır. Öyle ki Mustafa Kemal Paşa ve Faysal’ın etrafında şekillenen ve kendisini cazibe merkezi olarak ortaya koyan bu millî hareketler inşa etmeyi düşündükleri devletlerinin sınırlarını oluşturabilmek/genişletebilmek amacıyla nüfuzlarını yayabildikleri yere kadar yaymaya çalışmışlardır. Bu konuyu biraz açmak gerekir ise Türk ve Arap kimliği etrafında şekillenen milliyetçi oluşumlar özellikle Anadolu, Suriye ve Irak coğrafyalarının bitişiğinde yer alan birbirlerini jeopolitik, jeostratejik vs. açıdan etkileyen Urfa, Halep, Ayntab, vb. noktalarda kökleşmek için çaba sarf ederek buraları millî devletlerinin sınırları içerisinde tutmayı hedeflemişlerdir. Böylece onlar bu noktalar vasıtasıyla bir sınır hattı oluşturup uzatabildikleri kadar onu uzatmayı arzulamışlardır. Nitekim Osmanlı Hariciye Nezaretinin elde ettiklerine göre Ekim 1919’un son günlerinde ‘*Manchester Guardian*’ ve ‘*Daily Telegraph*’ gibi gazetelerde çıkan haberlerde bir taraftan Faysal’ın Suriye’deki varlığını kabul ettirmek için Paris’e diplomatik bir çıkarma yaptığından bahsedilirken diğer taraftan eski bir İttihatçı olarak tanımlanan Mustafa Kemal Paşa’nın Anadolu’da kurduğu teşkilatın iyiden iyiye tehlike doğurduğundan dem vurulmuştur. Bütün bu olgular Anadolu ve Suriye’de teşkilatlanıp hinterlandlarını genişletmek isteyen millî oluşumların birbirleri ile rekabet içerisinde olduklarını birbirlerine üstünlük kurabilmek için farklı enstrümanları devreye soktuklarını ve

³² İncelenen evrakta tahkikat neticesinde böyle bir evrakın “*vürud etmediği kayden ve bu babda kalemi mahsusıye ve şifrece dahi bir kayıt ve malumat bulunmadığı*” belirtilmiştir. İncelenen evrak bir sonraki dipnotta belirtilen *Kalem-i Mahsus*, 53/2 klasöründe yer almıştır.

³³ *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezareti, Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti, Asayiş Kalemi*, 14/86. Bundan sonraki kullanımlarda bu arşiv tasnifi (BOA. DH. EUM. AYŞ.) olarak kısaltılmıştır. *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezareti, Kalem-i Mahsus*, 53/2. Bundan sonraki kullanımlarda bu arşiv tasnifi (BOA. DH. KMS.) olarak kısaltılmıştır.

Fransa ile İngiltere gibi emperyal güçlerin de bu süreçte onları yakından izleyip birtakım politikalar geliştirdiklerini ortaya koymuştur³⁴.

Mustafa Kemal Paşa ve Faysal etrafında şekillenen millî oluşumlar Anadolu ve Suriye’de güçlendiği sırada Ortadoğu’nun son durumu ile ilgili birtakım istihbari raporlar İstanbul’un gündemini meşgul eder hale gelmiştir. Özellikle bölgede görev yapan -istihbarat kökenli olup olmadığı tam anlaşılamayan- bazı subaylar tarafından hazırlanan raporlarda bölgenin demografik yapısının şekillenme süreci emperyal devletlerin buraya yönelik faaliyetleri ile yükselen Arap ve Türk millî hareketlerinin burada ne şekilde algılandığı merkeze alınarak incelenmiştir. Örneğin Harbiye Nezareti ve Dahiliye Nezareti tarafından Hariciye Nezaretine gönderilen 31 Kanun-i Evvel 1335 (31 Aralık 1919) ve 14 Kanun-i Sani 1336 (14 Ocak 1920) tarihli telgraflarda dört ay kadar Arabistan’da³⁵ kaldıktan sonra ahiren (yakın zamanda) geri dönen bir -Yüzbaşı Kadri Efendi ismi ile bilinen³⁶- Osmanlı subayının havâlî-i mezkûre hakkındaki görüşlerine atıf yapılmıştır. Nitekim bir Osmanlı subayı şeklinde takdim edilen kişinin havâlî-i mezkûre adı altında verdiği bilgiler Osmanlı Devleti sonrasında bölgeyi anlama açısından büyük önem teşkil etmiştir. Onun 1 Kanun-i Evvel 1335 (1 Aralık 1919) tarihinde Şam’dan kaleme aldığı *Suriye Ahvali Hakkında Rapor* isimli yazısının ilk kısmına göre Arap Hükümetinin arazisi Maan’ın³⁷ güneyinden başlayıp Halep’in kuzeyinde son

³⁴ BOA. HR. SYS, 2636/74.

³⁵ Metni kaleme alan subayın Arabistan kavramı ile kastettiği alan çok geniş olup burası ağırlıklı olarak Araplardan müteşekkil buna ek olarak diğer etnik unsurları da bünyesinde barındıran bir yapı şeklinde düşünülmüştür. Nitekim Arabistan’ın hangi sınırlardan müteşekkil bir yapı olduğuna metnin devamında ilgili subayın açıklamaları doğrultusunda geniş bir parantez açılmıştır.

³⁶ Burada bir parantez açma zorunluluğu doğmuştur. Her ne kadar incelenen klasörde yer alan evraklarda *Bir Osmanlı Subayı* namıyla Yüzbaşı Kadri Efendi ismi geçmese/verilmese dahi konuyla alakalı başka klasörde yer alan bir evrakta bu kişi kendisi olarak takdim edilmiştir. Ancak hem ihtiyatlı davranma hem de incelenen klasörde yer alan evraklarda yer alan orijinal ifadelere sadık kalmak maksadıyla konuyla alakalı diğer klasöre başvuruluna kadar bu kişi için yalnızca *Bir Osmanlı Subayı* ifadesi kullanılmıştır.

³⁷ Auler Paşa’nın anılarında bu yer için “Çölde bir vaha, birbirinden 1 km kadar mesafedeki iki köyden, Maan eş-Şamîye ve Maan el-Hicazîye’den müteşekkil” ifadesi kullanılmıştır. Auler Paşa, *Hicaz Demiryolu İnşa Edilirken -I (Şam-Maan Hattı)*, (Çev., Eşref Bengi Özbilen), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017, s. 53. Başka önemli bir kaynaktan bu ifadeyi tasdik edercesine burası Suriye’deki en önemli ticaret noktalarından birisi olduğu gibi yine Hac kâfilelerinin sıklıkla uğradığı bir nokta şeklinde belirmiştir. Bu açıdan bakıldığında burası Halep ile Hicaz arasında kalan, Şam’a yakınlığı ile bilinen ve çevresinde çok fazla yerleşim yeri olmadığı için ticaret ve hac yolcularının sık sık tercih ettiği bir nokta olarak tanımlanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Mustafa L. Bilge, “Maan”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 27, (2003), s. 270.

bulmakla birlikte Havran mıntıkasını³⁸ da ihtiva eden şimendifer hattı boyunca uzanan dar bir mıntıkadan oluşmuştur. Sur kentini³⁹ ve onun güneyinden itibaren başlayan sahil hattını elinde bulunduran Fransızlar'ın tedricen (aşama aşama) işgal hareketlerini iç kısımlara doğru genişlettiği süreçte hükümet sınırları tam manasıyla tatbik edilememiştir. Hicaz'daki Haşimi Hükümeti ile Şam'daki Arap Hükümetinin hudutları Maan ile Tebük⁴⁰ arasından geçerken bu iki hükümet arasında rabt-i Irakiye'den başka bir münasebet kalmamıştır. Son defa Paris'e azimetine kadar idare-i hükümet kendisinde olan Faysal'ın ise artık Şam'a geri dönüşüne Fransızlarca müsaade edilmeyeceği ihtimali iyiden iyiye ortaya çıkmıştır⁴¹.

Bir Osmanlı Subayının kaleme aldığı *Suriye Ahvali Hakkında Rapor* isimli yazının ilk kısmında ağırlıklı olarak Şam'daki Arap Hükümetinin sınırlarından, Haşimi Hükümetinin etki alanından ve Fransızların işgal sahasından bahsedilirken ikinci kısımda çoğunlukla idari taksimat, İngilizlerin harp sahasındaki etkinliği, bölgenin sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel durumu gibi konulara yer verilmiştir. Bu durumun detaylandırılması kapsamında -Ali- Rıza Paşa er-Rikabi⁴² siyasi ve

³⁸ Şam'ın güneydoğusu'nda yer alan ve önemli oranda Dürzi nüfusu bünyesinde barındıran bir yerleşim yeri olarak tarihi kayıtlara geçmiştir. Bu konuda bkz: Ş. Tufan Buzpınar, "Havran", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 16, (1997), s. 539-541; Paşa, *Hicaz Demiryolu*, s. 1-2, 8-9, 16.

³⁹ Lübnan'ın sahil kentlerinden birisini oluşturan bu yere Lübnan çatısı altında Maruniler tarafından özel bir anlam yüklenmiştir. Yasin Atlıoğlu, *Savaşta ve Barışta Lübnan Marunileri*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2014, s. 26-27, 35.

⁴⁰ Suriye ile Hicaz arasında kalan bir başka tabirle bu iki bölgeyi birbirine bağlayan bir yerleşim yeri şeklinde tarihi kayıtlarda nitelendirilmiştir. Bu açıdan bakıldığında Suriye ile Arap Yarımadasını birbirinden ayıran bu nokta yine tarihi kayıtlarda zaman zaman Suriye'ye zaman zaman Arap Yarımadasına bağlı olarak değerlendirilmiştir. Bu konuda bkz: Casim Avcı, "Tebük", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 40, (2011), s. 227-228. Ayrıca burası İstanbul'un Arap Yarımadasını merkeze bağlayabilmek amacıyla XIX. yüzyılın sonlarına doğru gerçekleştirmeye başladığı demiryolu projelerinin önemli istasyonlarından birisi şeklinde belirlemiştir. Auler Paşa, *Hicaz Demiryolu İnşa Edilirken -II (Maan-El-Ulâ Hattı)*, (Çev., Eşref Bengi Özbilen), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2019, s. 3, 6-7, 10-13, 19-28.

⁴¹ BOA. HR. SYS, 2463/50.

⁴² Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasından sonra Halep ve güneyinde ortaya çıkan güç boşluğunu doldurmak amacıyla Şam merkezli beliren Arap Hükümetinin önemli simalarından birisi olarak tarihi kayıtlarda yer almıştır. Ali Rıza er-Rikabi 1918 yılından sonra Suriye siyasetinin en önemli figürlerinden birisi olmuş ve kendisi bu alanda manda yönetimi inşa etmeyi düşünen Fransızlar ve Şam'da yer alan Arap Hükümeti arasında mekik dokumuştur. Bu konuda bkz: John D. Grainger, *Suriye İçin Savaş 1918-1920*, (Çev., Özer Bostanoğlu), Tarih Kurum Yayınları, İstanbul 2015, s. 217, 234. Ayrıca Ali Rıza er-Rikabi Fransızlar Suriye'yi işgal ettikten sonra bir süre siyaseti bırakıp Ürdün'e gitmiştir. Ürdün'de yeniden siyaset sahnesine dönen Ali Rıza er-Rikabi burada iki kez başbakanlık koltuğuna oturmuş ve daha sonra Şam'a dönerek hayatının

askerî anlamda Suriye'nin en etkili figürü şeklinde tanımlanırken yine burada nezaretler adı altında erkan-ı harbiye, umur-ı siyasi, maliye, adliye ve evkaf gibi yapılar ihdas edilmiştir. Gerek bu müdüriyetler gerek Şam ve Halep valilikleri doğrudan doğruya Rıza Paşa er-Rikabi'nin emri altına bırakılmış, kadim vilayet teşkilatı aynen korunmuş ve yalnızca aslen terk olunan memurlar⁴³ ihraç edilmiştir. Bütün bunlara ilaveten mali durumun tespiti çerçevesinde İngilizler Şam'ı tahliye edene kadar hükümete yüz elli bin lira Emir Faysal'a da altmış bin lira tahsis etmişlerdir. İngilizlerin ekonomik imkanları sayesinde memurlara ödenen maaşlar çok yüksek seviyede olduğundan bir yüzbaşı yirmi bir, kaymakam kırk mısır kâğıdı alabilme imkanına erişmiştir. Lakin İngilizlerin Suriye'yi tahliyesinden sonra onlardan kaynaklanan birçok imtiyazın kaybedileceği endişesi ortaya çıkmış buna paralel olarak kısa süre içerisinde tahsil şubeleri tatbik edilmiş ve orduyla memurin kadrolarında tecdidat ile maaşlarda tenzilat yapılmasına teşebbüs olunmuştur. Bunlara ilaveten terk edilen memurlardan önemli oranda gelir elde edilebilmiş ve bunlardan Suriye sınırları içerisinde emlakı olanlar yerleşik olarak kalmış olmayanlar Türkiye'ye geri dönmüşlerdir⁴⁴.

Öte yandan İngilizlerin bölgenin sosyo-ekonomik dönüşümüne katkıları kapsamında ilgili raporun ikinci kısmında daha detaylı bilgiler yer almıştır ki bunlar İngilizler ile Fransızların sahada varlık gösterme konusunda zaman zaman birbirlerinden farklı zaman zaman aynı stratejileri benimsediklerini ortaya koymuştur. Bu doğrultuda ticaret Fransızların Suriye'yi tamamen işgal edecekleri sayısalı üzerine pek durgunlaşmakla beraber ihracat ve ithalat İngilizlerin gösterdikleri kolaylık sayesinde Hayfa Limanı'na yönlendirilmiştir. Beyrut'ta ticaret yapan birçok tüccar Hayfa'yı yeni ticari mekân olarak benimsemiştir. Hükümet Beyrut'a zahire ihracatını yasakladığı için maişet zamanla burada pek güçleşmiştir. Ayrıca Şam ve Halep'te maişetin aşağı yukarı İstanbul derecesinde olduğu Avrupa mallarının başkentle karşılaştırıldığında buralara daha pahalıya geldiği ve ekmeğin okkasının buralarda altı gümüş yeni on sekiz Osmanlı kâğıdına tekabül ettiği tespit edilmiştir⁴⁵.

Suriye Ahvalı Hakkında Rapor adıyla ortaya çıkan yazının üçüncü kısmından itibaren Medine'nin son durumu, ordu reisi Yasin Hilmi (Haşimî) Bey'in⁴⁶ İngilizler

geri kalanını orada geçirmiştir. Selim Ali Selâm, *Beyrut Şebremininin Anıları (1908-1918)*, (Ter., Halit Özkan), (Haz., Hassân Ali Hallâk), Klasik Yayınları, İstanbul 2009, s. 196.

⁴³ Burada kastedilen Osmanlı yönetimini temsil eden memur kadrolarının ıskartaya çıkarılmasıdır ki bunların bir kısmı -yukarıda değinildiği üzere- kısa sürede Türkiye'ye dönmüş diğerleri kalsa dahi pasifize edilmiştir.

⁴⁴ BOA. HR. SYS, 2463/50.

⁴⁵ BOA. HR. SYS, 2463/50.

⁴⁶ 1884 yılında Bağdat'ta bir mahalle muhtarının oğlu olarak dünyaya gelen Yaşin Hilmi Bey, on beş-on altı yaşlarında akademide öğrenim görmek amacıyla İstanbul'a hareket etmiş ve burada harp akademisinde geçirdiği yılların ardından ilk görev yeri Musul'a

ile geliştirdiği çeşitli münasebetler ve sonuçları ve Arap Hükümetinin uhdesinde teşkil edilen erkan-ı harbiye riyasetinin yapısı gibi konulardan bahsedilmeye başlanmıştır. Buna göre Medine'ye haftada bir tren işlediği süreçte yolcuların söylemlerinden hareketle gerek pahalılık gerek asayişsizlikten ötürü burası oturulamayacak hale gelmiştir. Bu durumu desteklemesi bakımından Mekke'de bir okka ekmek yarım Osmanlı lirasına kadar çıkmış ve şehirde Şerif Hüseyin'e karşı büyük bir infial meydana geldiği rivayet olunmuştur. Ordu reisi sıfatını taşıyan Yasin Hilmi Bey'in General Allenby'in Baalbek Kalesi'nin Fransızlara teslimi ve yine Beka Arazisi'nin onlar tarafından işgaline kolaylık sağlanması teklifini Arap Hükümetinin bir kumandanı olması hasebiyle reddetmesi, akabinde onun bir vesile ile 25 Teşrin-i Sani de tevkif edilip Malta'ya sürgün edilmesini ardından yerine Miralay Osman Bey'in⁴⁷ tayinini doğurmuştur. Bütün bunlara karşın erkan-ı harbiye riyaseti üç fırka daireden oluşup burada kolordu kumandanlığı kurulmamıştır. Bu eksende Fırka-i Şam'a Hayatı Bey, Fırka-i Halep'e Remzi Bey ve Fırka-i Dera'ya da Mustafa Bey kumandanlık etmeye başlamıştır⁴⁸.

Adı geçen raporun üçüncü kısmında yer aldığı kadarı ile Arap Hükümetinin uhdesinde teşkil edilen erkan-ı harbiye riyasetinde bir fırka iki livadan (alaydan) mürekkeppen livalar birer mitralyöz bölüğü fırkalar toplamda iki yüz bir cebel bataryadan oluşmuştur. Türklerden kalan bataryaların pek çoğu tamir bahanesiyle İngilizler tarafından Mısır'a gönderilmiştir. Piyadelerin mavzeri Rus ve İngiliz tüfenginden meydana gelmiştir. Türklerden kalan çok sayıda cephanenin önemli bir kısmı ise vaktiyle ahali tarafından yağma edildiği için cephan sıkıntısı kendisini göstermeye başlamıştır⁴⁹.

Erkan-ı harbiye riyasetine bağlı birimlerde cephan sıkıntısı çekildiği sırada adı geçen raporun üçüncü kısmında yazılanlara göre hanesinde beş, on, on beş

kurmay subay rütbesiyle atanmıştır. Kendi döneminde Harp Akademisinde beraber öğrenim gördüğü daha sonra Osmanlı coğrafyasının farklı noktalarında görevlendirilen Aziz Ali el-Mısri ve Yusuf el-Azme gibi İttihatçılığı ile ön plana çıkan Yasin Bey bir süre bu yapının önemli isimleri arasında gösterilen Mustafa Kemal Paşa ile Şam'da beraber çalışma imkânı da bulmuştur. Birinci Dünya Savaşı'nda ise Filistin Cephesi'nde generalliğe kadar yükselen Yasin Hilmi Paşa harbin son yılında Dördüncü Kolordunun kumandanlığı vazifesini üstlenmekteydi ve Osmanlı kuvvetlerinin bu sahada gösterdiği başarısızlığın akabinde onların kuzeye doğru geri çekilişlerinin sağlanması konusunda adı bir şekilde geçer hale gelmiştir. Lakin kendisi yerine bu görevi Yedinci Kolordu Kumandanı sıfatıyla Harp Akademisinden beri rakibi olarak gördüğü Mustafa Kemal Paşa gerçekleştirmiş ve Yasin Hilmi Paşa bu süreçten sonra Suriye'nin şekillenmesinde - yukarıda ve metnin devamında ifade edildiği üzere- Şam'daki Arap Hükümeti ile beraber hareket etmeye başlamıştır. Michael Provence, *Son Osmanlı Kuşatışı ve Modern Ortadoğu'nun Oluşumu*, (Çev., Okan Doğan), Kronik Yayınları, İstanbul, 2021, s. 78-81.

⁴⁷ İncelenen belgede yukarıda adı geçen kişiye dair detaylı bilgi verilmemiştir.

⁴⁸ BOA. HR. SYS, 2463/50.

⁴⁹ BOA. HR. SYS, 2463/50.

sandık cephane bulunan kimselere tesadüf edilmiştir. Buna karşın üç yüz kişinin talimi için bir kıtaatın talep ettiği bir sandık fişenk karşılığında Yasin Hilmi Bey'in müsaadesiyle kıtaata yalnızca altmış tane fişenk ayrılabilmiştir. Maaşların yetersizliği bir kenara yirmi otuz neferden oluşan bölüklerin mensupları arasında firarlar yaşanmaya başlamıştır. Hükümet ise ahalinin Fransızlara karşı galeyanından istifade ile mükellefiyetinde olanları askere davet etse de dört yüz üç gün geçmesine rağmen herhangi bir başvuru olmamıştır. Bunun üzerine hükümet daha genel kapsamlı bir genelge ilan ederek meseleyi çözüme kavuşturmaya çalışmıştır. Ayrıca Osmanlı talimnamesi Arapçaya tercüme edilmiştir. Ancak atılan bütün bu adımlar ve zabitan ile efradın -İngiliz ve Osmanlı örneği üzerinden- elbiselerinin düzeninden başlarına geçirdikleri kumaş parçasına kadar gösterilen ihtimam orduya katılım oranında artış olmasını sağlamamıştır⁵⁰.

Ciddi bilgiler ihtiva eden raporun dördüncü kısmına göre ahalinin orduya katılımını sağlamak ve var olan ordu yapısını reforme etmek maksadıyla atılan adımlar işe yaramadığı gibi parasızlık, vasıtasızlık ve efrad-ı milletin umursamazlığından ötürü ahalinin İngilizlerden ve Fransızlardan kurtulma ümidi kalmamıştır. Bu sebepten ötürü zabitanın büyük bir kısmı Türkiye'ye avdet etmek arzusu içerisine girmiştir. Şam'da Türkiye'nin ahvali pek parlak tasvir edilmekle birlikte Mustafa Kemal Paşa önderliğindeki Türklerin büyük bir kabineye malik olmaları -hısım Arap dinine mensup- onların kendilerini bu büyük açmazdan kurtarabileceklerini düşünmelerini sağlamıştır⁵¹.

Osmanlı sonrası Arap coğrafyasının son durumunu içeren raporun beşinci kısmı muhtelif siyasî konular ve bunların etkilerine ayrılmıştır. Bu eksenle mütareke ilanından sonra muhtelif Arap cemiyetleri Nadi-ül Arap⁵² ve El-Ahd Cemiyeti⁵³ etrafında birleşmiş ve her iki cemiyetin azalarını genellikle zabitler teşkil etmiştir. Mütarekeden beri Araplar Suriye'nin vahdet-i siyasiyesi namına çok müdafaa ve neşriyatta bulunmuşlardır. Bu sahada Hristiyanların bir kısmı da bu

⁵⁰ BOA. HR. SYS, 2463/50.

⁵¹ BOA. HR. SYS, 2463/50.

⁵² Gülsüm Polat'ın aktardığına göre Arap Kulübü olarak bilinen bu yapı Fransızlara karşı dilekçeler toplamış bağımsızlık dürtüsünü ortaya çıkarmaya çalışmıştır. Ü. Gülsüm Polat, *Türk-Arap İlişkileri (Eski Eyaletler Yeni Komşulara Dönüşürken 1914-1923)*, Kronik Yayınları, İstanbul 2019, s. 229-230.

⁵³ II. Meşrutiyet'in ilanından sonra İstanbul'da kurulan gizli Arap cemiyetlerinden birisi olan El-Ahd, kendisinden önce (1910) var olan Kahtaniye Cemiyetinden izler taşımakla birlikte ondan ve diğerlerinden daha geniş bir alana sahip olmuştur. Kuruluşunda Aziz Ali el-Mısri, Selim el-Cezairi ve Nuri el-Said gibi isimlerin önemli katkılar sağladığı bu cemiyet Arap milliyetçiliğinin gelişimi ve Arap ulus devletlerin inşasında mühim bir rol oynamıştır. Cemiyet hakkında detaylı bilgi için bkz: Ali Bilgenoğlu, *Osmanlı Devleti'nde Arap Milliyetçi Cemiyetleri*, Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları, Antalya 2007, s. 81-105; Roshwald, *Ethnic Nationalism*, s. 112.

abaları desteklediği gibi İngilizler de Suriye konusunda Fransızlarla yaşadıkları ihtilaftan dolayı gelişmeleri pozitif karşılamışlardır. Hatta İngilizler, Fransızların Beyrut sevhahillerinden çıkarılmasının mümkün olmadığını kabul ettikleri için en azından dahilde müstakil bir parçanın kendi kontrolleri altına girmesini arzulamaya başlamışlardır. Bunun için onlar Fransızların çeşitli münasebetler geliştirdikleri urban ile temas kurarak urbanın özellikle Irak'ta aleyhlerine herhangi bir faaliyete geçmemelerini garanti altına almaya çalışmışlardır. Ancak İngilizler Arap Hükümetine destekten dahilde müstakil bir parça koparmaya kadar birçok talepten Fransızların ısrarları neticesinde bir süre sonra vazgeçerek bütün Suriye'yi Fransız kontrolüne bırakmayı kabul etmişlerdir⁵⁴.

Muhtelif siyasî konuları içeren raporun beşinci kısmında önemle belirtildiği üzere İngilizlerin Fransızlarla yaptıkları anlaşma neticesinde bütün Suriye'deki İngiliz askerini kan dökülmeksizin Fransız askeriyle tebdil edeceğini (değiştireceğini) açıklaması Arap basınında geniş yer bulmuştur. Nitekim bu haberin akabinde Fransızlar aleyhinde mevcut olan ve şimdiye kadar İngilizler tarafından desteklenen galeyan son raddeye varmıştır. Aynı süreçte İngilizlerin - Teşrin-i Sani evası- Şam'ı tahliye etmelerinin ardından ahali bunu istiklallerine bir işaret olarak algılayıp memnuniyetle karşılasa da birkaç gün sonra hakiki durum net bir şekilde ortaya çıkmıştır. Böylece hükümetin direniş için ahaliye silah dağıttığı, birtakım yapılanmaları vücuda getirdiği ve her gün harp şarkıları eşliğinde nümayişler tertip ettiği bir süreç kendisini göstermiştir. Hakikaten Suriye'deki güç dengesinin İngilizlerden Fransızlara doğru kayması ile birlikte güçlü bir direniş hareketini simgelemesi bakımından çok sayıda kişi harbiyeye gidip talim eğitimleri almaya başlamış ve Arap Hükümetinin emperyal boyunduruğa karşı gönüllü neferi olduğunu ilan etmiştir⁵⁵.

Bu süreçte Arap Hükümetinin elinin güçlenmesinde bir başka tabirle ahaliden ciddi manada destek elde etmesinde kaleme alınan raporun beşinci kısmında belirtildiği kadarı ile Yasin Haşimi Paşa'nın konumu büyük bir rol oynamıştır. Zira Fransızların Beka Arazisi'nin tahliyesini üç gün zarfında talep ettikleri sırada onun artık Suriye'ye avdet etmeyeceğinin gün yüzüne çıkması ve İngilizlerin bu konuda yalan söylediğinin ahali tarafından anlaşılması gerek Fransız gerek İngilizler aleyhinde daha fazla nümayişler yapılmasına kapı aralamıştır. Bundan ötürü hükümet ahalinin öfkesinin daha farklı bir boyuta evrilmesini engellemek adına Nuri Paşa'yı kısa sürede Beka Arazisi'nin Fransızlar tarafından işgalinin bir süre ertelenmesi için Beyrut'a göndermiştir⁵⁶.

Raporun altıncı kısmı ağırlıklı olarak etnik yapıların konum ve yönelimlerine ayrılmıştır. Nitekim bütün bu olaylar karşısında Dürziler ile Araplar aynı safta yer

⁵⁴ BOA. HR. SYS, 2463/50.

⁵⁵ BOA. HR. SYS, 2463/50.

⁵⁶ BOA. HR. SYS, 2463/50.

alırlarken Çerkesler, Kürtler ve bir kısım Türkler Fransızlarla beraber hareket etmeye kendilerini konumlandırmışlardır. Bu durumu desteklemesi açısından adı geçen unsurlar Fransız işgalini kolaylaştırmak için kısa sürede hafiye teşkilatlarını devreye sokmuşlardır. Bunlar genel itibariyle Şam'da yerleşik Abdurrahman Paşa'nın⁵⁷ reisliğini benimsemişlerdir. Çerkesler, Kürtler ve bir kısım Türklerin Arap Hükümeti yerine Fransız işgalini tercih etmelerinde de Arapların kendi milletlerinden olmayanlara karşı gösterdikleri muamelenin⁵⁸ çok fazla etkili olduğu, intikam gayesi ile hareket edildiği bazı Çerkes ve Kürtlerin ifadeleri ile sabit olunmuştur. Ancak bu gelişmelerin paralelinde Araplar da vaziyetten ümit var olmayıp nümayişlerle bir şeyi değiştiremeyeceklerini bildikleri için aynı süreçte Türklere ümit beslemeyi sürdürmüşlerdir⁵⁹.

Yukarıdaki bilgileri desteklemesi açısından dört ay kadar Arabistan'da kalan Osmanlı subayının hazırladığı raporun altıncı kısmında yer aldığına göre havâli-i mezkûre ahali bağımsızlık veya muhtariyete değil Türklerle yaşamaktan başka çare olmadığına kanaat getirmiştir. Her ne kadar merkezde ve hat boyunca asayiş varsa bile köylerde hayat ve himayet meşayih ve rüesanın elinde bulunmuştur. Ahali arasında ise Türkiye'ye muhaceret konusu popülerliğini korumayı sürdürmüştür. Bunların haricinde hutbelerde Şerif Hüseyin'in adı zıkr olunmakta mütarekeden beri Türklere karşı şehirde gösterilen onların mülklerini satmak gibi bazı zorbalıklar da sıcaklığını korumuştur. Fakat bu durum bir hükümet programı olmanın ötesinde konuyla uzaktan yakından alakası bulunmayan kişiler tarafından ortaya atılarak

⁵⁷ Her ne kadar incelenen belgede bu kişiyi tanımlayıcı herhangi bir bilgi yer almasa da bu kişinin aynı süreçte Fransızlarla iyi ilişkiler içerisinde olduğu düşünülen Şam eşrafından Abdurrahman Paşa'ya işaret etmesi ihtimal dahilinde belirmiştir. Ayrıca mevcut kaynaklar onun Fransızlarla geliştirdiği münasebetler nedeniyle Havran ahali tarafından katledildiğine vurgu yapmıştır. Bu konuda bkz: Burhan Acar, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türk Basınında Suriye (1923-1927)", *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 3/1, (Bahar 2018), s. 8.

⁵⁸ Bu durumu doğrulaması bakımından Ahmet Emin Dağ'ın hazırladığı çalışmada Faysal önderliğindeki Arap Hükümetinin Arap olmayan etnik unsurlara uyguladığı kötü muameleye bir parantez açılmıştır. Hatta Ahmet Emin Dağ meseleyi açıklığa kavuşturabilmek maksadıyla Halep'te kötü muameleye uğrayan Türklerin sorunları ile gerçekleştirdiği mülakatları çalışmasına taşımıştır. Ahmet Emin Dağ, *Emeviler'den Arap Baharı'na Halep Türkmenleri*, Taş Mektep Yayınları, İstanbul 2015, s. 60-61.

⁵⁹ BOA. HR. SYS, 2463/50.

zamanla birçok Trkn mlklerini⁶⁰ bırakıp ayrılmalarını sağlayan bir uygulamaya dnřmřtr⁶¹.

Osmanlı sonrasında bölgenin genel durumu hakkında detaylı bilgiler sunan raporun son kısmında böylesine önemli bir yapıtı hayata kazandıran Osmanlı subayının geçtiği güzergahlara dair ilginç tespitleri yer almıştır. Öyle ki bu kısımda bulunan bilgiler güzergahların güvenliği ve hkim unsurların tespiti gibi bilgileri sunması açısından önem teşkil etmiştir. Rapora göre bölgeye hem karadan hem denizden yolculuk yapılabilme durumu söz konusu olup bunun için İştanbul İngiliz ve Fransız pasaport şubelerinden vesikalar tanzim edilmesi yeterli addedilmiştir. Bu kapsamda deniz üzerinden yapılan yolculuğun bölgedeki varış noktası Beyrut olarak belirlenmiştir. Karadan yapılan yolculuğun güzergahı ise Konya eksenli bir şekilde tasarlanmıştır. Kara yolculuğunda bulunan istasyonların durumlarını tasvir etmesi bakımından Konya'da Osmanlı polisi Pozantı'da Ermeni memurları altın ve esliha adı altında eşya muayene birimleri kurmuşlardır. Bu vazifeyi Adana'da Ermeni polisleri if ederlerken şam ve Halep'te buna benzer bir uygulamaya rastlanılmamıştır. Buna mukabil avdet için de sahip olunan pasaportun Halep ve Beyrut'ta Fransız memurlarına vize ettirilmesi kfi grlmřtr⁶².

Gzergh konusu kapsamında eldeki raporun son kısmında yer alan bilgilere göre Halep'te İngiliz, Fransız ve bir miktar İtalyan askeri konuşlanmıştır. Ancak bu durum yolculuk yapılmasına mni teşkil etmemiştir. Adana vilayeti dahilinden hareket eden trenin istasyon memurları, yolcuları ve satıcılarının hepsinin Ermeni olması dikkat çekmiştir. Yine bu süreçte Adana Vilayetinde Ermeni muhacirleri çoğalmış ve bunlar Adana istasyonunda üzerlerinde Ermeni ve Fransız bayrakları bulunan barakaları mesken edinmişlerdir. Hatta muhacirleri ağırlayan bu barakalardan bir kısmı da Almanların yollarda terk ettikleri olarak kayıtlara geçmiştir. İngiliz askerleri ise Adana vilayetini yakın bir zamanda terk etmişlerdir. Burada Fransız kisvesi altında dolaşanların çoğunlukla Ermenilerden müteşekkil olduğu ortaya çıkmıştır. Son olarak bir fırka kadar Fransız askerinin yeni olarak Tarsus'a geldiği belirlenmiřtir⁶³.

Arabistan ve Suriye'nin durumu hakkında bir Osmanlı subayı tarafından hazırlanan rapor Mondros Mütarekesi'nin ardından imparatorluğun ağırlıklı olarak Araplarla meskûn ikincisi çoğunlukla Türk ve Kürt bir kısım da erkes ve Ermeni'den müteşekkil toprak parçalarında -yani güney bölümde- etnopolitik

⁶⁰ Yukarıda dile getirilen konunun paralelinde şu ifade edilmelidir ki metruk emlak sorunu ilerleyen süreçlerde Türkiye ile Suriye ilişkilerini etkileyen en önemli meselelerden biri haline gelmiştir. Bu konuyu irdeleyen önemli bir çalışma için bkz: Pakize oban Karabulut, "1921-1950 Yıllarında Türkiye-Suriye İlişkilerinde Emlak-ı Metruke Sorunu", *Gaşi Akademik Bakış Dergisi*, 16, 31, (2022), s. 81-102.

⁶¹ BOA. HR. SYS, 2463/50.

⁶² BOA. HR. SYS, 2463/50.

⁶³ BOA. HR. SYS, 2463/50.

hareketlerin zirve yaptığını ortaya koymuştur. Buna mukabil ifade edilen etnik unsurların zaman zaman müstakil zaman zaman müşterek hareketleri neticesinde millî bağımsızlık hareketlerinin tetiklendiği/güçlendiği ve emperyal devletlerin bu gelişmelere müdahil olduğu bir süreç belirmiştir. Hakikaten bu raporda detaylı bir şekilde ifade edildiği üzere başta Araplar olmak üzere Türkler ile Kürtler kısmen de Çerkes ve Ermenilerin etnopolitik yönelimleri, bu konuda geliştirdikleri siyasi, askerî, sosyal vb. strateji ve faaliyetler ilgili alanda meydana gelecek ulus devlet yapılanmalarının mihenk taşıını meydana getirmiştir. Nitekim raporun ve onun öncesinde yerel yönetim birimleri ile İstanbul arasında gerçekleşen yazışmaların özellikle vurguladığı üzere Halep ve Urfa, Türkler, Kürtler ve Arapların yoğun propagandalarına maruz kalırken Şam ile Beyrut gibi yerlerde durum tamamen - Fransız veya İngiliz mandası altında olmasına karşın- Arapların lehine gelişmiş buralarda ara sıra kendisini gösteren Kürt ve Çerkes kimliğine dayalı hareketler kısa sürede etkisini kaybetmiştir. Gücünü büyük ölçüde Şam'da kurulan Arap Hükümetinden alan Arap Millî Hareketi ise bu süreçte hinterlandını genişletmek maksadıyla Halep ve Urfa'nın haricinde nüfuzunu Anadolu'nun güneyinde bulunan diğer noktalara da yayabildiği kadar yaymak için büyük bir uğraş vermiştir. Bu konuya örnek teşkil etmesi açısından Diyarbakır Vilayeti Polis Müdüriyeti tarafından Emniyet-i Umumiye Müdüriyetine gönderilen 15 Kanun-i Evvel 1335 (15 Aralık 1919) tarihli yazıda Arap Hükümetinin Zor Sancağını İngilizlerden geri almak için teşebbüste bulunduğu ve yardım için Millî Aşireti reisine mektupla müracaat ettiği belirtilmiştir. Bunun üzerine Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti 7 Şubat 1336 (7 Şubat 1920) tarihinde Diyarbakır Vilayetine şifreli bir yazı yazarak ondan vilayet polis müdüriyetinin Zor Sancağının İngilizlerden geri alınması noktasında Arap Hükümetinin Millî Aşiret'nden yardım talep ettiği iddiasını doğrulayacak resmi malumat talep etmiştir. Böylece Arap Hükümetinin etkinliğinin Diyarbakır ve çevresine kadar ulaştığı ve bu durumun İstanbul ile yerel yönetim birimleri arasında çeşitli yazışmaların yapılmasına neden olduğu kesinleşmiştir⁶⁴.

Arap Hükümetinin Anadolu'nun güney kısımlarında görünür olmaya çalıştığı süreçte Halep ve güneyinde meydana gelen etnopolitik hareketlerle alakalı bilgiler İstanbul'a gönderilmeye devam etmiştir. Öyle ki On Üçüncü Kolordu Kumandanlığı tarafından hazırlanan 20 Kanun-i Sani 1336 (20 Ocak 1920) tarihli şifreli yazıda Suriye ahvalini tetkik etmek üzere gönderilip Şam'dan dönen Yüzbaşı Kadri Efendi'nin birtakım -ek- gözlemlerine yer verilmiştir. Yüzbaşı Kadri Efendi'den derlenen bilgilere göre hazırlanan yazıda General Gouraud (?)⁶⁵

⁶⁴ BOA. DH. EUM. AYŞ, 31/86.

⁶⁵ Evrakta okunduğu kadar ile bahsi geçen kişinin 1919-1923 yılları arasında Fransa'nın Ortadoğu'daki en yüksek rütbeli subayı General Gouraud olması muhtemeldir ki kendisi bu süreçte Halep, Şam, Beyrut, Adana vb. noktalarda konuşlanmış binlerce askeri

kuvvetinden on iki bin nefer Beyrut Vilayeti'nde, on iki bin nefer Adana Vilayeti'nde, altı bin neferde Urfa, Ayntab ve Maraş havalisinde konuşlanmıştır. Zor Harekâtını icra eden Ramazan (Sellaş)⁶⁶ azledilerek yerine Musullu Mevlüd Paşa'nın⁶⁷ gönderileceği şayiaları ortaya çıkmıştır. Habur menbaina kadar Araplarda kalmak üzere İngilizler ile Araplar arasında bir itilaf akdedilmiş ve bu itilaf uyarınca Meyadin⁶⁸ ile Ebu Kemal'in⁶⁹ İngilizlerde kalmasına karar kılınmıştır. Yine Halep Valisi Cafer Paşa'ya dayandırılarak Millî (Aşireti) reisine bayrak gönderilmesi ve teşriki mesai için Osmanlı birimlerine mektuplar yazılması yalnızca Ramazan'ın şahsi teşebbüsünden kaynaklanmış ve Arap Hükümetinin bu konuda kendisine verdiği herhangi bir talimat söz konusu olmamıştır⁷⁰.

Yüzbaşı Kadri Efendi'nin gözlemlerine dayandırılarak hazırlanan yazı doğrultusunda yukarıda verilen bilgiler haricinde Arap Hükümeti doğrudan doğruya istiklal taraftarlığını benimsemiştir. Buna bağlı olarak hükümet, İngiliz, Fransız ve Türk himayesini istememekle birlikte eğer Arapların istiklalini elde edebilirse Osmanlı Hükümeti ile ittifak fikrini benimsemiştir. Bu çerçevede el-Ahd gibi Suriye'de çeşitli Arap cemiyetleri teşekkül etmiş ve bunlar içerisinde Şerif Hüseyin taraftarlığı ile ön plana çıkanlar hükümetin asli temsilcisi sıfatına erişmişlerdir. Hatta bunlardan bazıları istiklalin kazanılmasından sonra Osmanlı

komuta edebilmiştir. Onun için bkz: Provence, *Son Osmanlı Kuşatış*, s. 26, 30, 129, 131, 155-188.

⁶⁶ 1879 yılında yukarı Fırat bölgesinde el-Buseyara Aşireti reisinin oğlu olarak dünyaya gelen Ramazan Sellaş İstanbul'un aşiretlere sağladığı özel imtiyazların da etkisiyle 1898 yılında Harp Akademisine girmeyi başarmış ve mezun olduktan sonra Osmanlı ordusunda yüzbaşı rütbesiyle göreve başlamıştır. Sellaş kısa süre içerisinde Osmanlı Devletinin içinde bulunduğu kaotik durumun etkisiyle Libya gibi noktalarda görev almış ve burada Enver Paşa, Aziz Ali el-Mısri ve Mustafa Kemal Paşa gibi önemli isimlerle tanışma imkanına erişmiştir. Bütün bunlara karşın kendisi 1918 yılından sonra Halep ve güneyinde ortaya çıkan güç boşluğunu fırsat bilerek buralarda müstakil bir şekilde hareket eder hale gelmiş ve kısa sürede Fransızlar-İngilizler, Şam'daki Arap Hükümeti ve İstanbul ile Anadolu'daki Türk Millî Mücadele Hareketinin dikkatini çekmeyi başarmıştır. Provence, *Son Osmanlı Kuşatış*, 92-94; Ü. Gülsüm Polat, "Osmanlı Doğmak Suriyeli Olmak; İmparatorluğun Sonunda Sınır Geçişkenliği", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 64, (2020), s. 247-264; Polat, *Türk-Arap İlişkileri*, s. 247-250.

⁶⁷ Kendisi Ramazan Sellaş ile birlikte Deyrizor mıntıkasındaki etnopolitik hareketliliğin önemli simalarından birisi olmuştur. Polat, "Osmanlı Doğmak", s. 257-vd.

⁶⁸ Zor Sancağına bağlı bir yerleşim yeri olması ile dikkat çekmiştir. Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları*, (Haz., Murat Şener-Salih Dutoğlu), Devler Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 2017, s. 53.

⁶⁹ Bu şehir Zor Sancağına bağlı ve Fırat Nehri üzerinde konumlanmıştır. Burası Ceziretü'l Arap ve Şamiye çöllerinin kesişiminde yer alması ile jeopolitik açıdan ehemmiyet kesp etmiştir. *İstanbul'dan Bağdat'a Mektuplarla -Bir Anadolu ve Ortadoğu Seyahati 1892-*, (Haz., Ömer Hakan Özalp), İşaret Yayınları, İstanbul 2018, s. 164-165.

⁷⁰ BOA. DH. EUM. AYS, 31/86.

Hükümeti ile ittifak isteğini vurgulamak istemiş lakin Fransızların/İngilizlerin reaksiyonlarından korku duyarak bunu çok dile getirememişlerdir. Bunlara ilaveten birtakım cemiyetler de Fransızlara karşı koymak için çeşitli stratejiler ve faaliyetler geliştirmekten geri durmamışlardır⁷¹.

On Üçüncü Kolordu Kumandanlığınca hazırlanan evrakta aynı zamanda Suriye’de kurulan cemiyetlerin Osmanlı Kuvve-i Milliyesi ile münasebetlerine ve Faysal’ın Arap Hükümeti için ne anlam ifade ettiğine dair önemli bilgiler yer almıştır. Bu eksenle Suriye’de faaliyet gösteren bazı cemiyetler Fransızları bölgeden uzaklaştırmak adına Osmanlı Kuvve-i Milliyesi ile ittifak içerisine girmişlerdir. Buna ek olarak Arap Hükümeti Faysal’ın Şam’a avdetinden sonra Osmanlı Hükümetinin himayesinde bir Arabistan teklifini düşünse dahi kuvve-i ecanibden (ecnebi kuvvetlerden) korkusundan bunu baskılamıştır. Bir diğer kaynaktan alınan malumata göre Suriye’de millî hareketi idare eden Suriye ve Filistin Müdafaayı Kuvva-yı Osmaniye namındaki heyetin yarattığı etki üzerine ecaniblere pek meyilli olan Ali Rıza er-Rikabi istifaya mecbur edilmiş ve yerine vekaleten Mirliya Mustafa Bey atanmıştır⁷².

Yüzbaşı Kadri Efendi’nin sahadaki gözlemleri işaret etmiştir ki Fransızlar ve İngilizler Suriye’nin aralarında paylaşımı konusunda birtakım anlaşmalar gerçekleştirdikleri süreçte yerel dinamikleri simgeleyen Ramazan gibi isimler otonom yönetim arayışı içerisinde olmuştur. Şam’da yer alan Arap Hükümeti ise İngilizler ve Fransızlardan bağımsız hareket etme ümidini korumakla birlikte bunu sağlayamadığı takdirde en azından ‘*Osmanlı şemsiyesi*’ altında kalmanın hesabını yapmıştır. Nitekim bu süreçte Suriye’de faaliyet gösteren bazı Arap cemiyetlerinin yine burada mevcudiyeti bilinen Osmanlı Kuvve-i Milliyesi ile yakın ilişkiler kurmaları ecnebilere meyilli olduğu iddia edilen Ali Rıza er-Rikabi’nin istifasını beraberinde getirmeye yetmiştir. Buna karşın İngilizler ve Fransızlar da bu dönemde askerî mevcudiyetlerinin haricinde sahadaki yerel unsurlarla ilişkiler geliştirmeye devam ederek Osmanlı imgesinin Suriye’de ve özellikle Anadolu’nun güneyinde güçlenmemesini sağlamaya çalışmışlardır. Bu konuya örnek teşkil etmesi bakımından Suruç Kaymakamlığından kendisine gelen bilgiye atfen Urfa Mutasarrıflığı Dahiliye Nezaretine 4 Şubat 1336 (4 Şubat 1920) tarihinde şifreli bir yazı göndererek şubatın birinci günü İngiliz Siyasî Memuru Mösyö Doli’nin yanına aldığı Fransız, Kürt ve Arap Hükümeti’ne mensup bazı kişilerle Cerablus’a gittiğini, burada bilumum aşayiri nezdine davet ettiğini ve Suruç’un Ketikanlı Reisi Basravi’nin⁷³ haricinde herkesin bu girişime muhalefet ettiklerini belirtmiştir.

⁷¹ BOA. DH. EUM. AYŞ, 31/86.

⁷² BOA. DH. EUM. AYŞ, 31/86.

⁷³ Detaylı bilgi için bkz: Zafer Benzer-Ahmet İlyas, “Millî Mücadele’de İşgal Kuvvetlerinin Urfa Bölgesinde Ketikanlı Aşireti Mensuplarından Basravi ile Münasebetleri”, *Tarih Alanından Seçme Yazılar-V*, (Ed., Yunus Emre Tansü-Fusun Kara), Özgür Yayınları, Gaziantep 2023, s. 227-244.

Bunun üzerine Dahiliye Nezareti tarafından Urfa Mutasarrıflığına 12 Şubat 1336 (12 Şubat 1920) tarihinde acil koduyla bir yazı gönderilerek – daha önce hükümetin gayri mesul ellere tevdiinin kabul edilemez olduğu anımsatılmış ve mahalli sükûn ve asayişin bozulmaması adına eskiden olduğu gibi mutasarrıflığının üzerine düşen mesuliyeti yerine getirmesi gerektiği açıklanmıştır. Hiç kuşku yok ki Dahiliye Nezareti, Urfa ve çevresinde meydana gelen etnopolitik hareketler ve bunun hem Osmanlı imgesine hem kamu düzenine olumsuz etkisinden ötürü gönderdiği ek yazılar ile Urfa Mutasarrıflığını uyarmaya devam etmiştir. Zira ocak ayının ilk gününden itibaren -özellikle- Fransızların ve İngilizlerin Urfa ve çevresindeki etkinlikleri artmış onlar mütareke ahkâmını çiğneyici hareket kapsamında⁷⁴ bir taraftan hükümet işlerine müdahale etmeye başlarlarken diğer yandan umum aşayiri elde etmek maksadıyla girişimlerini sürdürmeyi tercih etmişlerdir. Bu durum bölgede kamu düzeninin tamamen bozulmasına neden olduğu gibi yine bu alanda İtilaf kuvvetlerine karşı güçlü direniş hareketlerinin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıřtır⁷⁵.

İtilaf devletlerinin umum aşayir üzerinde kurmaya çalıştığı tahakküm kısa sürede aleyhlerine dönen bir meseleye dönüşmüştür. Zira bu durumdan memnun olmayan, meseleyi kendi mensubiyetleri ekseninde gelişen millî hareketlerin bastırılması/kontrol altında tutulması şeklinde değerlendiren farklı etnik aidiyetlere mensup gruplar harekete geçerek İtilaf kuvvetlerinin elinde bulunan yerleri yavaş yavaş ele geçirmeye başlamışlardır. Konuyla alakalı Harbiye Nezaretinden Hariciye Nezaretine gönderilen 7 Kanun-i Sani 1336 (7 Ocak 1920) tarihli yazıda Deyrüzor’u⁷⁶ zapt eden ve nereye bağlı oldukları bilinmeyen Arap kuvvetlerinin bu kez Resulayn’ın güneydoğusunda bulundukları ve İngilizlerin işgalinde bulunan Hasiçi Kazâsı’nı⁷⁷ ele geçirdikleri belirtilmiştir. Bu bilgileri desteklemesi bakımından

⁷⁴ Bu konuya emsal teşkil etmesi bakımından, Dahiliye Nezareti tarafından Maraş ve Urfa mutasarrıflıklarına gönderilen 19 Kanun-i Sani 1336 (19 Ocak 1920) tarihli yazıda Ayntab Hükümet Dairesine gelen Fransız kumandanının hükümet işlerine müdahale yönünde sarf ettiği sözlerin kabul edilemez olduğu belirtildikten sonra bu tarz ifade ve uygulamalara mütareke ahkâmına aykırılık teşkil etmesinden ötürü asla müsaade gösterilmemesinin önemine dikkat çekilmiştir. BOA. DH. ŞFR, 106/87.

⁷⁵ BOA. DH. ŞFR, 658/41; BOA. DH. ŞFR, 107/72; BOA. DH. ŞFR, 107/60.

⁷⁶ Burada şunun da altı çizilmelidir ki Deyrüzor’un Suriye’ye mi yoksa Irak’a mı ait olacağı konusunda 1918 yılından sonra çok ciddi tartışmalar yapılmış ve ifade edilen süreçte birlikte buraların önde gelenleri Deyrüzor’u ‘vatanlaştırma’ adına her türlü girişimi yapmaktan çekinmemişlerdir. Bu konuda bkz: Eliezer Tauber, “The Struggle for Dayr al-Zur: The Determination of Borders between Syria and Iraq”, *International Journal of Middle East Studies*, 23/3, (Aug., 1991), s. 361-185.

⁷⁷ Bir diğer adıyla Haseke günümüzde ağırlıklı olarak Kürtlerin meskûn olduğu bir yerleşim yeri şeklinde tanımlanmakla birlikte aynı zamanda petrol üretimi açısından kritik bir öneme sahip olması ile de öne çıkmıştır. Bu konuda bkz: Abdulhalik Bakır-Süleyman Pekin, “Kuzey Suriye’deki Türkmen Yerleşimlerinin Çağdaş Tarihi ve

Mardin Mutasarrıflığının kendisine sunduğu evraka atfen Diyarbakır Valiliği, Dahiliye Nezaretine hitaben kaleme aldığı 27 Kanun-i Sani 1336 (27 Ocak 1920) tarihli yazıda İngiliz birliklerinin Zor'dan çıkarılmasının ardından burada meskûn ahalinin Osmanlı idaresi ve memurlarını geri istemekte olduklarından ve bunun için Şammar Şeyhi Meşal⁷⁸ ve eşraftan bazı önemli kişileri aracı tuttuklarından bahsetmiştir. Yine aynı yazıda Musul'a bağlı İmadiye⁷⁹ ve Duhok⁸⁰ gibi kazâlardan İngilizlerin çekilmesi ve buralarda Osmanlı Hükümet otoritesinin tekrar kurulması konusunda da -Zor'daki gibi- rüesanın ciddi taleplerinin olduğu Cizre Kaymakamlığından elde edilen bilgiler şeklinde belirtilmiş ve aynı zamanda bu taleplerin ifade edilen yerlerde sükunu bozabileceği yönünde bir kaygının ortaya çıkmasına zemin hazırladığı vurgulanmıştır⁸¹.

Zor'daki durumun bir benzeri bu süreçte Urfa ve Ayntab'da tecrübe edilmiş hatta etnik unsurların buralarda İtilaf kuvvetlerine karşı reaksiyonları ulus-devlet formasyonunun yapıtaşını oluşturan millî hissiyatların zirve yapmasını sağlamıştır. Örneğin Urfa Mutasarrıflığı Dahiliye Nezaretine gönderdiği 29 Kanun-i Sani 1336 (29 Ocak 1920) tarihli iki ayrı yazıda -aynı konudan- Fransızların Suruç'u işgalinin yalnızca burada değil aynı zamanda Urfa'nın genelinde millî bir hissiyatın doğmasına kapı araladığından söz etmiştir. Yine Birecik Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin verdiği bilgiye atfen Urfa Mutasarrıflığı Dahiliye Nezaretine 1 Mart 1336 (1 Mart 1920) tarihinde yeni bir yazı yazarak 21 Şubat 1336 (21 Şubat 1920) tarihinde Urfa üzerinde uçuş gerçekleştiren tayyarenin Birecik'ten geçtiği sırada iki beyaz bez bıraktığını ve bunların büyük bir kuvvet geleceğine delalet ettiğini düşünen Müslüman Fransız bir topçu zabiti tarafından Ayntab Müdafaa-i Milliye

Stratejik Altyapısı Üzerine Genel Bir Değerlendirme”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 123, 242, (Eylül-Ekim 2019), s. 113, 120.

⁷⁸ Ortadoğu'nun en büyük Arap aşiretlerinden birisi olan Şammar Aşireti'nin -ve onun liderlerinden Meşal'in- bilhassa XX. yüzyılın ilk çeyreğinde Suriye, Irak ve Anadolu üçgeninde gerçekleştirdiği faaliyetler hakkında bkz: Ramazan Sonat, “Bir Arap Aşiretinin XX. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Irak, Suriye ve Anadolu Üçgeninde İcra Ettiği Faaliyetler ve Osmanlı Devletinin Bu Faaliyetler Karşısındaki Tutumu: Şammar Aşireti Bağlamında Devletin Aşiretlerle İmtihanı Üzerine Bir Çalışma”, *Geçmişten Günümüze Tarih Araştırmaları*, (Ed., Mutlu Adak), Gazi Kitabevi, Ankara 2020, s. 351-378.

⁷⁹ Atabey Devletinin kurucusu İmadüddin Zengi'den esinlenilerek oluştuğu düşünülen bu yerleşim yeri ağırlıklı olarak Musul Vilayetine bağlı bir kazâ olarak tanımlanmıştır. Bunun haricinde İmadiye, Hakkâri ile Van'a yakınlığı sebebiyle zaman zaman buralar için oluşturulan salnamelerin içerisinde kendisine yer bulmuştur. Sezen, *Osmanlı Yer*, s. 373.

⁸⁰ Zaho ile birlikte Musul vilayet merkezinin kuzeyinde yer alan bir nokta olup stratejik açıdan büyük bir ehemmiyet kesp etmiştir. Nitekim 1918 yılından sonra İngilizler burada yerleşik Nesturiler vasıtasıyla bölgesel dinamizmi kendi lehlerine çevirmeye çalışmışlardır. Murat Güztoklus, *Musul Özdemir Harekâtı*, Pozitif Yayınları, İstanbul 2008, s. 109-vd.

⁸¹ BOA. HR. SYS, 2463/54; BOA. DH. ŞFR, 657/93.

Cemiyetine teslim edildiğini açıklamıştır. Bütün bunlara ek olarak İtilaf kuvvetlerinin Urfa ve Ayntab dolaylarında gerçekleştirdiği işgal hareketleri ilgili periyotta hız kazanmış olacak ki yerel yönetim birimlerinden İstanbul'a bilgiler gönderilmeye devam etmiştir. Bu çerçevede Urfa Mutasarrıflığı Dahiliye Nezareti için 3 Mart 1336 (3 Mart 1920) tarihinde başka bir yazı kaleme alarak Urfa dahilinde Kuvâ-yı Milliye birlikleri ile Kuvâ-yı İşgaliye mensupları arasında çatışmaların yaşandığından bahsedip işgal birliklerinin geri çekilmesi için İtilaf Devletleri nezdinde teşebbüs yapılmasının önemine dikkat çekmiştir. Aynı mutasarrıflık yukarıda verilen bilgiyi desteklemesi açısından 5 Mart 1336 (5 Mart 1920) tarihinde yeniden Dahiliye Nezaretine başvurarak bu kez Urfa'da genişleyen işgal hareketleri karşısında ahalinin savunma hakkını kullanmak dışında başka bir talebinin olmadığına vurgu yapmıştır. Nitekim Urfa ve çevresinde ortaya çıkan görüntü Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından da yakından takip edilmiş ve Ankara Vali Vekili Defterdar Galip Bey Dahiliye Nezareti için 10 Mart 1336 (10 Mart 1920) tarihinde bir yazı kaleme alarak Mustafa Kemal Paşa'nın Urfa'da Kuvâ-yı Milliye mensuplarına Fransızlar tarafından herhangi bir taarruz yapılmadığı takdirde onlara yönelik bir teşebbüste bulunulmayacağı güvencesi verdiğini belirtmiştir. Böylece Urfa ve Ayntab gibi yerlerde kamu düzeninin tamamen bozulduğu, İtilaf devletlerinin teşebbüsleri karşısında etnopolitik hareketliğin zirve yaptığı, Mustafa Kemal Paşa önderliğindeki Türk Millî Mücadele Hareketinin ifade edilen yerlerdeki milis kuvvetler üzerinde ciddi etkisinin olduğu ve Mondros Mütarekesinin ardından sahadaki Osmanlı imgesinin iyiden iyiye kaybolmaya yüz tuttuğu gerçeği açığa çıkmıştır⁸².

Fransızlar ve İngilizler Osmanlı imgesinin Suriye'de ve Anadolu'nun güneyinde güçlenmemesi ve milliyetçi oluşumların kendi kontrollerinin dışında gelişim göstermemesi için ciddi çaba sarf etseler de bunda başarılı olamamışlardır. Hakikaten Osmanlı imgesinden bağımsız bir şekilde başını Mustafa Kemal Paşa'nın çektiği Anadolu merkezli Türk Millî Mücadele Hareketinin bu süreçten itibaren siyasî ve askerî açıdan gittikçe güçlenip nüfuz alanını genişletmesi ile birlikte sahadaki durum tamamen İngilizler ve Fransızlar aleyhine gelişmiş ve etnopolitik hareketler farklı bir yöne doğru evrilmiştir. Zira bu döneme kadar Türk, Arap, Kürt vb. etnisiteleri temsil eden millî hareketler Osmanlı sonrasında bulundukları alanlarda hakimiyet kurup inşa edecekleri ulus devlet anlayışlarının yapıtaşlarını oluşturma gayreti içerisindeyken ve buna bağlı olarak nüfus açısından heterojen yapıdaki kritik Urfa, Ayntab, Halep vb. noktalarda ön plana çıkma arayışındayken onlar artık İngiliz ve Fransızlara karşı kısmi ateşkes ve iş birliği yolunu benimsemeye başlamışlardır. Bu durum özellikle Şam'daki Arap Hükümeti ile Ankara'daki Türk Hükümeti arasında yapılan görüşmelere yansımış ve taraflar kendi millî hareketlerinin güçlendiği ve genişlediği süreçte İngilizleri ve Fransızları

⁸² BOA. DH. ŞFR, 657/121; BOA. DH. ŞFR, 657/120; BOA. DH. ŞFR, 660/1; BOA. DH. ŞFR, 660/28; BOA. DH. ŞFR, 660/42; BOA. DH. ŞFR, 660/92.

nüfuz alanlarından bir şekilde uzaklaştırarak birbirleriyle egemenlik mücadelesine girmenin önündeki en önemli engeli kaldırmayı amaçlamışlardır. Bir başka tabirle Ankara ve Şam merkezli Türk ve Arap millî hareketlerinin ulus devlete dönüşebilmesi için, bu ulus devletin sınırlarının tam manasıyla çizilebilmesi adına ve demografik açıdan tartışmalı Urfa, Ayntab, Halep vb. noktaların son durumlarını çözüme kavuşturmak maksadıyla yabancı unsurların aradan çıkarılması hedeflenmiştir. Örneğin Messaggero Gazetesinin⁸³ 8 Temmuz 1920 tarihli nüshasında yayımlanan ‘*Mustafa Kemal’in Şimali Suriye’de İleri Harekâtı*’ başlıklı yazısında konuya dair mühim bilgilere yer verilmiştir. İlgili yazının birinci kısmına göre -Yafa ve Harran’la alakalı bilgiler geciktiği için burada bulunmamakla birlikte- Suriye ve Filistin kıtaatı vahim bir görüntüye bürünmüştür. Pan-Arap propagandasının yarattığı etki ve Ankara Hükümetinin kazandığı başarıların tesiri neticesinde yerli avamili millîye Mustafa Kemal taraftarlığını ilan ile onun önderliğinde bulunan hareketin yardım ve müdahalesini talep etmeye başlamıştır. Her ne kadar İngiliz ve Fransızlar askerî ve siyasî olarak Suriye ve Anadolu’nun güneyinde mevcut olsa da milliyetçilik rüzgârı iyiden iyiye onları zorlar hale gelmiştir. Fransızların iyi bir şekilde planlamalarına karşın Ayntab hattından geri çekilişleri sırasında Mustafa Kemal taraftarlarının taarruzlarına maruz kalmaları ve güç bela geri çekilişi tatbik edebilmeleri durumun en önemli örneklerinden birisini oluşturmuştur. Nihayetinde de Fransızların İskenderun’a doğru geri çekilişlerinin son safhası bir felaket halini almıştır⁸⁴.

Messaggero gazetesinde yayımlanan yazının ikinci kısmı doğrultusunda ahali geçtikleri yerlerde bulunan köyleri yerle yeksan eden Fransız kuvvetlerine karşı aleni bir şekilde isyan bayrağını açmıştır. Kuvâ-yı Millîye birlikleri zaman zaman geri çekilme vaziyeti alan Fransız birliklerine hücum ederek onları sıkıntıya sokmuştur. Pan-Arap propagandası ile tahrik edilen Suriye’nin şimal kısmı tamamıyla isyan haline geçmiştir. Bunlara mukabil şimal Ermeni mıntıkası Ankara’ya iltihak etmiş ve Maraş eşrafi siyaseti milliyeye tamamıyla iştirak ettiklerini bildirmek üzere Mustafa Kemal’e bir heyet göndermiştir⁸⁵.

Mustafa Kemal Paşa’nın öncülüğünde gelişim gösteren Türk Millî Mücadele Hareketinin yarattığı tesiri inceleyen Messaggero gazetesinde yayımlanmış yazının üçüncü kısmında Fransızlara ve İngilizlere karşı Halep mıntikasında beliren feveran

⁸³ Tanınmış İtalyan gazetelerinden birisi olup 1918 yılından sonra Osmanlı Devleti ve Türkiye hakkında yaptığı yayınlarla ön plana çıkmıştır. Bu konuda bazı kaynaklar için bkz: Mevlüt Çelebi, “İtalya’da Ermeni Terörü: İtalyan Basınında Sait Halim Paşa Suikastı”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 106, (Güz 2022), s. 477-483; Şayan Ulsan, “Türkiye’nin Miletler Cemiyeti’ne (Cemiyet-i Akvam) Girişi”, *ÇTTAD*, VII/16-17, (2008), 248; Nesli Tuğban Yaban, “İtalya Gazetelerinde Türkiye Cumhuriyeti’nin İlanı”, *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 64, (2023), s. 17-vd.

⁸⁴ BOA. HR. SYS, 2718/7.

⁸⁵ BOA. HR. SYS, 2718/7.

ve galeyanın daha şiddetli olduğu vurgulanmıştır. Buna göre Müslümanların en büyük kutsalı olan camilerde Mustafa Kemal Paşa'nın muzafferiyeti için daimi surette dualar okunmaya başlamıştır. şeyhler tarafından devamlı surette canlı tutulan halk Suriye'nin Ankara Hükümetine iltihak edilmesi için ittifak arayışı içerisinde yer almıştır. Öyle ki bu uğurda Emir Faysal, şam'dan Halep'e geçmiş ve orada Mustafa Kemal Paşa taraftarları ile müzakere ve itilaf akdetme çalışmalarında bulunmuřtur⁸⁶.

1920 yılının yaz aylarından itibaren Anadolu merkezli Türk Millî Mücadele Hareketinin İtilaf devletlerine karşı kazandığı askerî ve siyasi başarıları yine Emir Faysal'ın birleşik bir Arap krallığı iddiasıyla iyiden iyiye Suriye ve Irak'ta gittikçe güçlenmesi eklenince Halep, Ayntab ve Urfa gibi tartışmalı noktalardaki etnopolitik hareketlilik iyiden iyiye kendisini göstermeye başlamıştır. Nitekim bu hareketliliği simgelemesi bakımından -19 Temmuz 1336 (19 Temmuz 1920) tarihli Matbuatı Umumiye Hlasasına atfen- 14 Temmuz 1336 (14 Temmuz 1920) tarihli Daily Mail gazetesine göre Halep şehri ikiye ayrılmış ve Türklerin bir kısmı Mustafa Kemal, Suriyeli Araplar da Emir Faysal taraftarlığını benimsemiştir. Böylece Türk ve Arap ulusal bağımsızlık hareketlerinin Halep'te var olmak için ciddi çaba sarf ettikleri bir başka tabirle burada yerleşik Türk ve Arap kimliğine mensup grupların kendilerini mensubiyet hissettikleri hareketlerle özdeşleştirme çabalarının ivme kazandığı net bir şekilde ortaya ıkmıřtır⁸⁷.

Mustafa Kemal Paşa ve Emir Faysal fiğrlerinin Türk ve Arap kimliğine mensup ahali arasında gittikçe popülerlik kazanması sahadaki durumun tamamen İtilaf devletleri aleyhine dönmesine neden olmuştur. Hatta bu süreçte her iki fiğrn temsil ettiği milliyetçi hareketlerin İtilaf devletlerine karşı zaman zaman birbirleriyle ilişkiler geliştirme çabaları onlar adına meselenin çok daha kötüleşmesine sebebiyet vermiştir. Bütün bunlardan dolayı İtilaf devletleri kendilerine yönelik bu kuşatmayı kırabilmek için çeşitli stratejiler geliştirmişlerdir. Nisan 1920 tarihinde San Remo'da yapılan ve Suriye, Irak, Filistin vb. noktalardaki egemenlik haklarını yeniden düzenleyen konferans ifade edilen kuşatmanın birinci ayağını oluşturmuştur. Zira bu konferans neticesinde -Sykes-Picot Anlaşması'ndan farklı olarak⁸⁸- İngilizlerin Irak ve Filistin'de Fransızların ise Suriye'de egemenlik tesis etmeleri kesinleşmiş ve taraflar askerî, siyasi, sosyo-ekonomik ve etnopolitik manevralarını buna göre düzenlemeye başlamışlardır. Kuşatmanın kırılması

⁸⁶ BOA. HR. SYS, 2718/7.

⁸⁷ BOA. HR. SYS, 2718/6.

⁸⁸ San Remo Konferansı'nın Sykes Picot Anlaşması'ndan farklı olarak Ortadoğu'nun şekillenmesini nasıl sağladığını analiz eden bazı çalışmalar için bkz: Ömer Osman Umar-Melek Yenisu, "Gizli Anlaşmalar erevesinde San Remo Konferansı'nda Ortadoğu'yu şekillendirme abaları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 101, (Bahar 2020), s. 29-70; Resul Yavuz, "Effects of the Decisions of San Remo Conference on Syria and Iraq", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXXII/2, (2017), s. 565-600.

çerçevesinde ikinci aşamada İngilizler, Yunan kuvvetlerini daha fazla aksiyoner hale getirerek Anadolu merkezli Türk Millî Mücadele Hareketini bir an önce bastırmak isterlerken Fransızlar ise özellikle Suriye’de beliren Faysal merkezli Arapçılık hareketini burada bulunan kuvvetleri ile bertaraf etmeyi hedeflemişlerdir. Nitekim onlar bunda da kısmen başarılı olabilmişlerdir. Her ne kadar İngilizlerin öncülüğünde Yunan kuvvetlerini kullanarak Türk Millî Mücadele Hareketini işlevsiz hale getirme çabaları Mustafa Kemal önderliğindeki bu hareketin askerî açıdan gittikçe kapasitesini arttırması ve siyasî başarıları ile sonuçsuz kalsa bile Fransızlar Suriye’deki askerî mevcudiyetini ön olana çıkararak Faysal önderliğindeki Arap kuvvetlerini Temmuz 1920 tarihinde Meyselun Muharebesi’nde mağlup etmişler ve Faysal’ı bu alanda devre dışı bırakarak etnopolitik hareketleri yönlendirme/kontrol imkânı elde etmişlerdir. Fransızların başarı kazanmasında; Clemenceau’nun ardından başbakanlık koltuğuna oturan Alexandre Millerand’ın -selefinden farklı olarak- Suriye’nin jeopolitik ve jeostratejik konumuna daha fazla önem atfetmeye başlaması, Mustafa Kemal ile Şerif Faysal arasında Ocak 1920’den itibaren iyiden iyiye ortaya çıkan yakınlaşmayı sezip Faysal’ı etkisiz hale getirme gayretleri ve Fransız kuvvetlerini Mustafa Kemal Paşa ile Faysal yani iki ateş arasında bırakmadan daha iyi organize edip kullanması gibi faktörler etkili olmuştur. Nihayetinde Şubat 1920’de Şam’da toplanan Suriye Kongresince kral ilan edilen Faysal’ın Suriye’deki hükümdarlık ömrü de çok geçmeden son bulmuştur. Böylece bir taraftan Halep ve güneyindeki hattın Fransa’nın güdümündeki Suriye’ye iltihak süreci başlarken diğer taraftan Ankara Hükümetinin nüfuz alanını genişletmesi ile Ayntab ile Urfa’nın yeni kurulması düşünülen Türk devletinin önemli birer parçaları olacağı kesinleşmiştir. Ancak Anadolu’nun güneyinde 1918 yılı itibarıyla başlayan ve günümüze kadar farklı şekillerde devam edip ülkelerin millî güvenlik sorunu haline gelen etnopolitik hareketliliğin büyük bir depremin artçıları gibi bölge yerine oturana bir bakıma tam teşekküllü bir siyasî yapı inşa edilene kadar çok daha uzun bir süre devam edeceği gerçeği ortaya çıkmıştır⁸⁹.

⁸⁹ Tom Seal, “Roots of Conflict: The First World War and the Political Fragmentation of the Middle East”, *Naval War College Review*, 45, 2, (1992), s. 76; Dan Eldar, “France in Syria: The Abolition of the Sharifian Government, April-July 1920”, *Middle Eastern Studies*, 29:3, (1993), s. 487-488; Kral Abdullah, *Biz Osmanlı’ya Neden İsyân Ettik*, (Ter., Halit Özkan), Klasik Yayınları, İstanbul 2017, s. 163; Enes Mert Demir, “Birinci Dünya Savaşı’nda Hicaz İsyanı ve ‘Arap Talepleri’nin Uluslararası Düzlemde Müzakeresi”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, 136, 269, (2024), s. 194-197; Odabaşı, “Avrupa Emperyalizmi ve Suriye”, s. 195-vd; Roshwald, *Ethnic Nationalism*, s. 187-188, 190.

Kaynaklar

1. Arşiv Belgeleri

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Dahiliye Nezareti, Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Asayiş Klemi, (DH. EUM. AYŞ) 14/86, 31/86.

Dahiliye Nezareti, Kalem-i Mahsus, (DH. KMS) 53/2.

Dahiliye Nezareti, Şifre Klemi, (DH. ŞFR) 92/184, 106/87, 107/60, 107/72, 575/79, 597/8, 598/130, 603/120, 605/27, 608/35, 608/66, 632/66, 633/131, 657/93, 657/120, 657/121, 658/41, 660/1, 660/28, 660/42, 660/92.

Hariciye Nezareti, Siyasî Kısım, (HR. SYS) 2450/24, 2463/50, 2463/54, 2636/74, 2718/6, 2718/7.

Hariciye Nezareti, Sofya Sefareti, (HR. SFR. 04) 921/27.

2. TBMMGCZ

TBMMGCZ, 4/2, 16 Nisan 1340 (1924), 434-454.

3. Araştırma Eserler

Abay, Melik, *I. Dünya Savaşı Arifesinde ve Başlarında Sofya Merkezli Türk-Bulgar Diyalogu*, Dumlupınar Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kütahya 2020.

Abbasi, Mustafa, “From Aleppo to Tel Hai: The events of Tel Hai and new order in Greater Syria in 1919-1920”, *Journal of Israeli History*, 39/1, (2021), s. 67-86.

Acar, Burhan, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türk Basınında Suriye (1923-1927)”, *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 3/1, (Bahar 2018), s. 1-37.

Akbulat, Emir Fatih, “Suriye Çerkesleri: Suriye İç Savaşı ve Mülteci Krizine Suriye Çerkesleri Perspektifinden Bir Bakış”, *Yıldız Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 02:02, (2018), s. 1-17.

Akköz, Hakan, *XIX. Yüzyılın Son Çeyreğinde Halep Vilayeti'nin Ekonomik ve Sosyo-Kültürel Durumu (İngiliz-Amerikan Kaynaklarına Göre)*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kahramanmaraş 2016.

Âliye Savaş Mahkemesi Notları Arap İhtilâli ve Şam Mahkemesi, (Çev., Cahit Kayra), Yeditepe Yayınları, İstanbul 2008.

Atlioğlu, Yasin, *Savaşta ve Barışta Lübnan Marunîleri*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2014.

Auler Paşa, *Hicaz Demiryolu İnşa Edilirken -I (Şam-Maan Hattı)*, (Çev., Eşref Bengi Özbilen), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017.

Auler Paşa, *Hicaz Demiryolu İnşa Edilirken -II (Maan-El-Ulâ Hattı)*, (Çev., Eşref Bengi Özbilen), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2019.

Avcı, Casim, “Tebük”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 40, (2011), s. 227-228.

Bakır, Abdulhalik-Pekin, Süleyman, “Kuzey Suriye'deki Türkmen Yerleşimlerinin Çağdaş Tarihi ve Stratejik Altyapısı Üzerine Genel Bir Değerlendirme”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 123, 242, (Eylül-Ekim 2019), s. 89-130.

Baktıaya, Adil, *Osmanlı Suriyesi'nde Arapçılığın Doğuşu*, İletişim Yayınları, İstanbul 2017.

- Barr, James, *Kırmızı Çizgi (Paylaşılmayan Toprakların Yakın Tarihi)*, (Çev., Ekin Can Göksoy), Pegasus Yayınları, İstanbul 2016.
- Benzer, Zafer-İlyas, Ahmet, “Milli Mücadele’de İşgal Kuvvetlerinin Urfa Bölgesinde Ketikanlı Aşireti Mensuplarından Basravi ile Münasebetleri”, *Tarih Alanından Seçme Yazılar-V*, (ed. Yunus Emre Tansü-Fusun Kara), Özgür Yayınları, Gaziantep 2023, s. 227-244.
- Bilge, Mustafa L, “Maan”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 27, (2003), s. 270.
- Bilgenoğlu, Ali, *Osmanlı Devleti’nde Arap Milliyetçi Cemiyetleri*, Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları, Antalya 2017.
- Bozan, Oktay, “20. Yüzyılın Başında Eşraf-Aşiret Çatışması: Milli Aşireti ve Diyarbakır Eşrafı Örneği”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 33, (2), 96, (2017), s. 1-46.
- Buzpinar, Ş. Tufan, “Havran”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 16, (1997), s. 539-541.
- Çelebi, Mevlüt, “İtalya’da Ermeni Terörü: İtalyan Basınında Saim Halim Paşa Suikastı”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 106, (Güz 2022), s. 473-506.
- Dağ, Ahmet Emin, *Emeviler’den Arap Baharı’na Halep Türkmenleri*, Taş Mektep Yayınları, İstanbul 2015.
- Demir, Enes Mert, “Birinci Dünya Savaşı’nda Hicaz İsyanı ve ‘Arap Talepleri’nin Uluslararası Düzlemde Müzakeresi”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, 136, 269, (2024), s. 173-206.
- Eldar, Dan, “France in Syria: The Abolition of the Sharifian Government, April-July 1920”, *Middle Eastern Studies*, 29:3, (1993), s. 487-488.
- Grainger, John D, *Suriye İçin Savaş 1918-1920*, (Çev., Özer Bostanoğlu), Tarih Kuram Yayınları, İstanbul 2015.
- Güllü, Ramazan Erhan, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Gaziantep Ermenileri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2009.
- Güztoklusu, Murat, *Musul Özdemir Harekâtı*, Pozitif Yayınları, İstanbul 2008.
- İstanbul’dan Bağdat’a Mektuplarla -Bir Anadolu ve Ortadoğu Seyahati 1892-*, (haz. Ömer Hakan Özalp), İşaret Yayınları, İstanbul 2018.
- Kadri, Hüseyin Kâzım, *Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Hatıralarım (İstanbul-Trabzon-Selanik-Suriye)*, (Haz., İsmail Kara), Dergâh Yayınları, İstanbul 2018.
- Karabulut, Pakize Çoban, “1921-1950 Yıllarında Türkiye-Suriye İlişkilerinde Emlak-ı Metruke Sorunu”, *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, 16, 31, (2022), s. 81-102.
- Kayalı, Hasan: *Jön Türkler ve Araplar*, (Çev., Türkan Yöney), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003.
- Kılınçkaya, M. Derviş, *Osmanlı Yönetimindeki Topraklarda Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Suriye*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2015.
- Kral Abdullah, *Biç Osmanlı’ya Neden İsyân Ettik*, (Ter., Halit Özkan), Klasik Yayınları, İstanbul 2017.
- Mayak, Faysal, *Bir Pencere İki Manzara Babanzade İsmail Hakkı Bey’in Gözünden Osmanlı Devleti’nin İç ve Dış Politikası (1908-1913)*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2020.
- Menlikli Ali Haydar Bey (Bağana), *Selanik’ten Bağdat’a Bir Osmanlı Zabitanın Hatıraları*, (Haz., Ömer Hakan Özalp), İşaret Yayınları, İstanbul 2020.

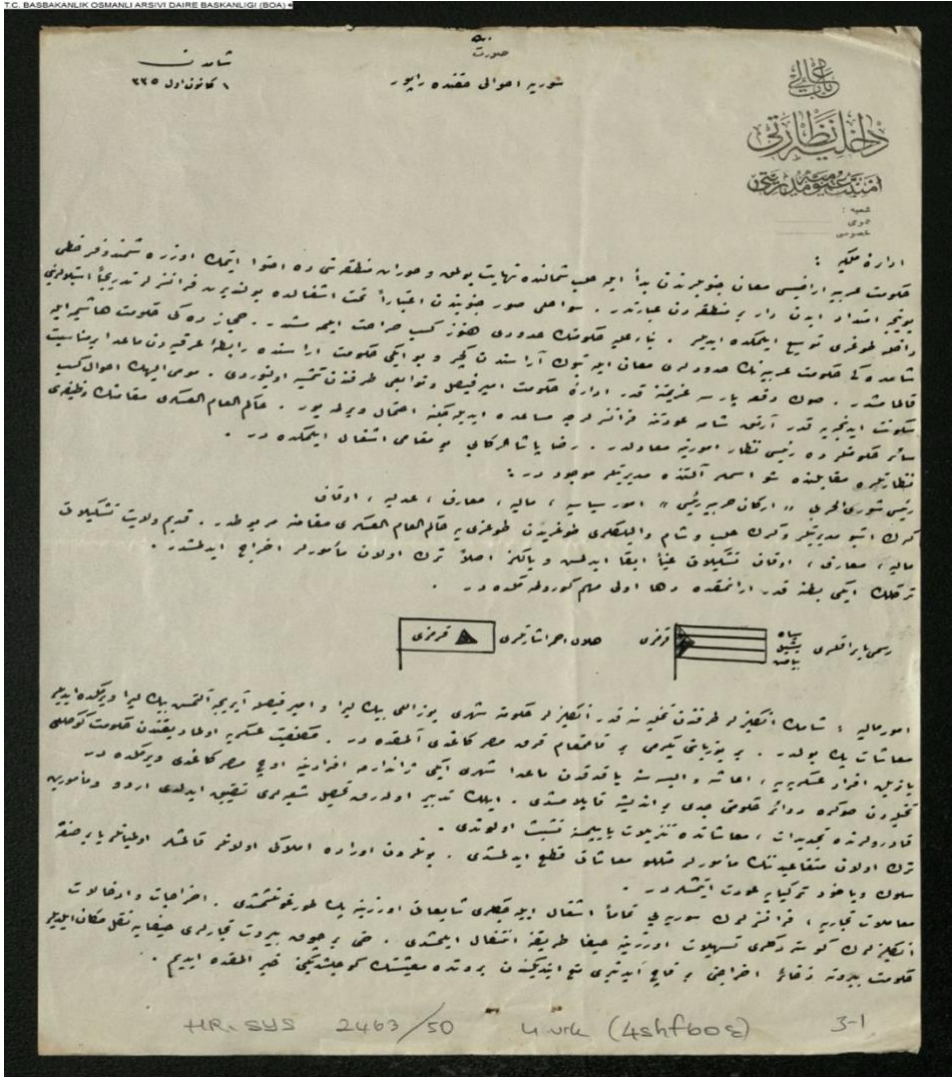
- Odabaşı, Hadiye Yılmaz, “Avrupa Emperyalizmi ve Suriye Direnişi (1919-1922): Türk Millî Mücadelesiyle Ortaklıklar ve Ayrılıklar”, *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (7 Kasım 2018), s. 173-209.
- Polat, Ü. Gülsüm, *Türk-Arap İlişkileri (Eski Eyaletler Yeni Komşulara Dönüşürken 1914-1923)*, Kronik Yayınları, İstanbul 2019.
- , “Osmanlı Doğmak Suriyeli Olmak; İmparatorluğun Sonunda Sınır Geçişkenliği”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 64, 2020, s. 247-264.
- Provence, Michael, *Son Osmanlı Kuşağı ve Modern Ortadoğu’nun Oluşumu*, (Çev., Okan Doğan), Kronik Yayıncılık, İstanbul 2021.
- , *Büyük Suriye İsyanı ve Arap Milliyetçiliğinin Yükselişi*, Çev., Nida Nur Yüksel, Pınar Yayınları, İstanbul 2020.
- Roshwald, Aviel, *Ethnic Nationalism and the Fall of Empires (Central Europe, Russia and the Middle East, 1914-1923)*, Routledge, London 2001.
- Sancaktar, Fatih Mehmet, “Aleksander Malinov Hükümeti ve Türk-Bulgar İlişkilerine Etkisi (Haziran-Eylül 1918)”, *Türkiye Mecmuası*, 29, (2019), s. 127-150.
- Seal, Tom, “Roots of Conflict: The First World War and the Political Fragmentation of the Middle East”, *Naval War College Review*, 45, 2, (1992), s. 69-79.
- Selâm, Selim Ali, *Beyrut Şebreminin Anıları (1908-1918)*, (Ter., Halit Özkan; Haz., Hassân Ali Hallâk), Klasik Yayınları, İstanbul 2009.
- Sezen, Tahir, *Osmanlı Yer Adları*, (Haz., Murat Şener-Salih Dutoğlu), Devler Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 2017.
- Sonat, Ramazan, *İşgal Kaskacı Altında Bağdat (1914-1918)*, Berikan Yayınevi, Ankara 2021.
- , “Bir Arap Aşiretinin XX. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Irak, Suriye ve Anadolu Üçgeninde İcra Ettiği Faaliyetler ve Osmanlı Devletinin Bu Faaliyetler Karşısındaki Tutumu: Şammar Aşireti Bağlamında Devletin Aşiretlerle İmtihanı Üzerine Bir Çalışma”, *Geçmişten Günümüze Tarih Araştırmaları*, (ed. Mutlu Adak), Gazi Kitabevi, Ankara 2020, s. 351-378.
- Tauber, Eliezer, “The Struggle for Dayr al-Zur: The Determination of Borders between Syria and Iraq”, *International Journal of Middle East Studies*, 23/3, (Aug., 1991), s. 361-185.
- Uluslan, Şayan, “Türkiye’nin Milletler Cemiyeti’ne (Cemiyet-i Akvam) Girişi”, *ÇTTAD*, VII/16-17, (2008), s. 237-258.
- Umar, Ömer Osman-Yenisu, Melek, “Gizli Antlaşmalar Çerçevesinde San Remo Konferansı’nda Ortadoğu’yu Şekillendirme Çabaları”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 101, (Bahar 2020), s. 29-70.
- Yaban, Nesli Tuğban, “İtalya Gazetelerinde Türkiye Cumhuriyeti’nin İlanı”, *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 64, (2023), s. 15-35.
- Yavuz, Resul, “Effects of the Decisions of San Remo Conference on Syria and Iraq”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXXII/2, (2017), s. 565-600.
- Zamir, Meir, “Faisal and the Lebanese Question, 1918-20”, *Middle Eastern Studies*, 27/3, (Jul., 1991), s. 404-426.

Ekler

EK-1: Ekim 1918 İtibariyle Şam ve Beyrut'ta Yeni Hükümetler Kurulduğuna Dair Halep Valiliğinden Dahiliye Nezaretine Çekilen Telgraf. (DH. ŞFR., 597/8)

[illegible]

EK-2: Bir Osmanlı Subayı Tarafından Hazırlanan 'Arabistan ve Suriye'nin Son Durumu' İsimli Rapordan Bir Kesit. (HR. SYS., 2463/50)

Extended Summary

The First World War caused the Ottoman Middle East to undergo political, military and religious changes, as well as opened the door for its ethnic map/diversity to come up with the extent to which it will play a role in drawing the borders of the new nation-states under establishment. After the de facto end of the Ottoman Empire in 1918 and its authority beginning to erode in the places it ruled, the ethnic elements that had been living under the 'Ottoman umbrella' for a very long time showed the will to draw a new road map for themselves in the areas they were in. During this period, which is called the nation-state building process -Turks and Arabs, who took the form of two major elements of the state after the demographic change caused by the Balkan Wars, tried to adapt themselves to the formation of the nation-state by creating/expanding their geographical presence.

For this reason, they have organized independence/awakening movements around some national figures. However, their attempts towards the stated goal did not end completely for several reasons, and even brought about the emergence of some vulnerabilities in the long term. Firstly, France and Britain, members of the Entente bloc, the winners of the First World War, either opposed and developed actions against the Turks and Arabs building their own nation-states, or showed a tendency to accept this situation only in accordance with certain criteria.

On this level, on the one hand, they wanted to break the Turkish National Struggle Movement that sprouted under the leadership of Mustafa Kemal Pasha in Anatolia by using Greek forces, on the other hand, they tried to extinguish the hope of a united Arab kingdom that emerged in the Arab geography by shuttling between Sharif Hussain and Ibn Saud. Secondly, both Turks and Arabs, while trying to attract their relatives to them in order to establish superiority over each other in the process of nation-state building, they have not overcome the problematic of where the borders of the nation-states they will build will literally begin. Because the sides had serious difficulties in identifying the orientations of the elements that had survived with the concept of subjects for centuries, identified with the Muslim identity and were not ethnically included in a political organization, and adapted this to a state organization. In addition, it has proven to be a great mystery to what extent England and France were able to intervene in the tendencies of the Turks and Arabs in this process and to what extent they were able to push the mentioned elements aside. For this reason, the current study focuses on the extent to which nationalist movements shaped around Turkish and Arab identities in the Middle East after 1918 were able to mobilize their own population masses and through which they were able to build nation states based on borders.

For this purpose, the behavioral codes of the Turkish National Struggle Movement, which sprouted under the leadership of Mustafa Kemal Pasha in Anatolia, and the Arab Awakening Movement, which emerged under the leadership of Sharif Hussain in the Hejaz and later spread to many areas inhabited by Arabs, were specifically examined for population groups at some points. Within the scope of this issue, what kind of policies did the

sides carry out in order to win over the Turks and Arabs living in places such as Ourfa, Aleppo and Aintab - which are also administratively connected to each other? What kind of relations did they develop with powers such as England and France in order to include them in their own nation-state formation and expand their borders?

As a result, it is focused on how the policies implemented and the relations developed affect the borders of states such as Turkey and Syria, which are in the establishment phase. In addition to the points mentioned, the study examined the ethno-political mobility arising in settlements such as Damascus, Beirut, Mosul, Diyarbakir, Alexandretta and Adana at a lower level and in connection with the above-mentioned places. Again, although the study devoted itself to studying the demographic movement at certain points through Turkish and Arab nationalisms, it tried to make sense of nationalist formations based on Kurdish, Circassian, Armenian and other ethnic elements and some religious structures such as Druze, Nusairi and Maroni based on Turkish and Arab nationalist movements, which are sometimes identified as the main actors from time to time. Thus, it was hoped that by reviving the concepts of historical memory and continuity, the historical connections of the events taking place in this area today could be better understood and how they might evolve in the future could be opened for discussion.